

A/451

PEDAGOOGIKA
ARHIIVMUSEUM
FOND K 44663

67 lk

1

Tallinna Pedagoogikaülikool
Kasvatusteaduste teaduskond
Algõpetuse-didaktika õppetool

SUMMARY

Diploma thesis about "Cultural activity in regio of Kulina in 1920- 1980" consists of three parts. There is description of cultural activity and activities of society in Estonia since the end of 19th century. There is also pointed out regions of societies and cultural activity. The second part with it's introduction is about educational activities in Ivi Lee century. The main attention is to liquidation of illiteracy. Description is also about the earliest years of cultural-educational activities. The main part is made by using datas of four schools: Aruküla, Nõssu, Kõni, Kulina. Also by using datas of this educational levels and

**KULTUURIALANE TEGEVUS KULINA PIIRKONNAS
AASTATEL 1920.-1980.**

There are 60 pages. Literature consists of 18 sources. Diploma thesis is in Estonian.

The object of thesis is activities of a society, cultural- educational development in period of National Awakening in Estonia (1860-1930). The purpose of this diploma thesis is to explain what's the importance of activities of society in general development process of cultural- educational development of the century and later. Researchwork of cultural activity in regio of Kulina in the beginning years described the development of the activities of society and general cultural and educational activity. It had a great impact to the rise of development of cultural and educational level among Estonian rural people.

Juhendaja: dotsent Maria Tilk

Tallinn 1997

SUMMARY

Diploma thesis about "Cultural activity in regio of Kulina in 1920- 1980" consists of three parts. There is description of cultural activity and activities of society in Estonia since the end of 19th century. There is also pointed out regions of societies and cultural activity. The second part with it's introduction is about educational activities in the 19th century. The main attention is to liquidation of illiteracy. Description is also about the earliest years of cultural-educational activities. The main part is made by using datas of four schools: Aruküla, Näsü, Kūti, Kulina. Also by using datas of this educational levels and amateur activities. The last part is about amateur activities after 1940.

There are 60 pages in this thesis. The necessary literature consists of 18 sources. Diploma thesis is in Estonia.

The objekt of thesis is activities of a society, cultural- educational development in period of National Awakening in Estonia (1860-1880). The purpose of this diploma thesis is to explain what's the importance of activities of society in general developement process of cultural- educational developement at the turn of the century and later. Researchwork of cultural activity in regio of Kulina in the beginning years described the development of the activities of society and general cultural and educational activity. It had a great impact to the rise of development of cultural and educational level among Estonian rural people.

Lisa 5. Foto. Kulina orkester.

Lisa 6. Foto. Veera Kala ja H. Metsis Rakvere teatris.

Lisa 7. Foto. Veera Kala ja Paul Rumbel.

Lisa 8. Foto. V. Kala ja J. Talpsepp.

Lisa 9. Foto. V. Kala-Ranne 1946.a.

Lisa 10. Foto. V. Ranne 1950.a.

Lisa 11. Foto. V. Ranne 1950.a. **SISUKORD**

Lisa 12. Foto. Aruküla kooli lapsed ja õpetajad 1950.a.

Sissejuhatus	5
1. Kultuurialane tegevus ja seltsiliikumine Eestis alates 19. sajandi lõpust	8
1.1. Viru- Jaagupi külaraamatukogu	11
2. Rahvahariduslik tegevus	18
2.1. Aruküla kool	24
2.2. Näsu kool	32
2.3. Küti kool	36
2.4. Kulina kool	39
3. Isetegevusest pärast 1940 .aastat Kulinal	49
Kokkuvõte	56
Kasutatud kirjandus	59
Arhiiviallikad	
Intervjuud	
Kirjandus	
Lisad	61
Lisa 1. Foto. Kulina laulukoor 1927.a.	
Lisa 2. Foto. Kulina laulukoor 1932.a.	
Lisa 3. Foto. Kulina orkester 1933.a.	
Lisa 4. Foto. ÜENÜ Kulina osakonna liikmed 1938.a.	
Lisa 5. Foto. Kulina orkester.	
Lisa 6. Foto. Veera Kala ja H. Metsis Rakvere teatris.	
Lisa 7. Foto. Veera Kala ja Paul Ruubel.	

Lisa 8. Foto. V. Kala ja J. Talpsepp.

Lisa 9. Foto. V. Kala-Ranne 1946.a.

Lisa 10.Foto. V. Ranne 1950.a.

Lisa 11.Foto. V.Ranne 1988.a.

Lisa 12.Foto. Aruküla kooli lapsed ja õpetajad 1950.a.

Lisa 13.Foto. H. ja J. Taremaa 1950.a.

SISSEJUHATUS

Tänapäeval kulub vaba aeg sageli televiisori ees, muusikat kuulates või raamatut lugedes, võimaluse korral ka teatris või kinos käies. Maainimene satub harva kunstinäitusele. Suuremates keskustes töötavad nüüdki klubid paljude isetegevusringidega. Väiksemates keskustes on isetegevus üsna soikunud. Kuidas on aga aastate jooksul isetegevusega tegeldud seltsides alates 19. saj. lõpust. Töös analüüsisin raskusi ja probleeme, mis tekkisid seltside loomisel. Oma tööd tehes sain teada, kui oluline oli inimeste laienev osalemine avaliku elu sfääris. Seltsiliikumine hõlmas ühiskonna kesk- ja kõrgkihte. Omaalgatuslikud ühendused olid nii ühiskonna muutumise peegeldajad kui ka sellele kaasa aitamise üheks teguriks. Ilmne on see, et mistahes selts ja mistahes eluvaldkonnaga ta ei tegelenud, kaasas ta inimesi avalikku ellu ja seega soodustas nende suhtluse aktiveerimist. Just selle kaudu toimuski ühiskonna uue struktuuri kujunemine, mis oli vajalik nii rahvuse kujunemiseks kui ka kultuuripildi muutmiseks. Seltside vaatlemine organisatsiooniliste üksustena ja nende ühiskondliku rolli uurimine annab meile põgusa ülevaate inimese ja tema tegevuse arenemisel ühiskonnas. Töös olen püüdnud valgustada seltside tegevust ja nende mõju ühiskonnale.

Kuidas aga on inimesi mõjutanud kultuurhariduslik tegevus? Alustades kirjaoskamatuses ja peatudes õppetegevusel, mis toimus mitte eriti soodsates tingimustes. Puutumata ei jää ka õppetöö, mis oli lastele kui kooliorjuseks. Kuna algul olid õpetajateks vähe haritud inimesed või üldse ilma hariduseta, siis oli ka õppetöö üksluine ja see tekitaski lastes vastumeelt õpitegevuse vastu.

Olukord aga hakkas paranema, kui ühtsustus õppetöö sisu ja koolikorraldus (1840), mil algas üleminek kirjutamise ja rehkendamise õpetamisele. Kooliprogramm täienes järk-järgult, tuli juurde mitmehäälned laul ja noodiõpetus, käsitöö tütarlastele ning puutöö poeglastele. Näeme, kui algeliselt toimus inimese harimine ja missugused vahendid, võimalused selleks olid. Saame teada raskustest, mida ületades jõuti siiski sihini- kõige tähtsamani: lugemise, rehkendamise ja kirjaoskuse saavutamiseni. Kultuurharidustöö eesmärk oli kasvatada talupojast igati rahulolev, sõnakuulelik ja lojaalne isiksus. Kui alguses käidi koolis ainult paar korda nädalas, siis hiljem hakkas see toimuma juba viis korda nädalas. Järjest laienev õppetegevus sundis koolitubade asendamist koolimajadega. Õppetöö üha süvenev kasv sundis küladesse ehitama vallamaju, mis paiknesid koolimajaga ühes majas. Koole hakati juba rajama asustatud punktidesse. Talupoegades kasvas hariduspüüe. Kooliharidusele hakkasid tähelepanu pöörama kirjamehed (O.W.Masing) ja abistasid haridusekulgu raamatutega.

Kuidas aga on aastate jooksul õpitegevuse ja isetegevusega tegeldud Küti-Kulina-Aruküla-Näsu piirkonnas, püüdsingi selles töös selgusele jõuda. Materjale kogusin nii palju, kui võimalik, sest inimesed on lahkunud, vananenud ja vanemad juba manalameesteks saanud. Aruküla kooli ajaloo kirjutamine osutus üsnagi keerukaks, kuna vana kroonika oli kaduma läinud ja andmeid töö kohta oli võimalik hankida peamiselt tabelitest "Tabelle über Schul- und Haus Unterricht in der Religion im Kirchspiel für das Jahr...", mis asuvad Viru - Jaagupi kirikus arhiivis. Samamoodi sain teavet Näsu ja Küti koolide kohta. Teaduslikele andmetele sain lisamaterjale iga piirkonna kohta endisi elanikke küsitledes. Nõudis aega ja vaeva, et vastavas piirkonnas elanud inimesi üles leida. Uurides lähestikku asetsevate kohtade kultuurhariduslikku ja isetegevust on näha, kuidas toimus külades areng nii õppetöös kui ka

kultuurivaldkonnas. Millised eesrindlikud inimesed neis paigus tegutsesid ja kes aitasid kaasa külaelu kultuurilisele harimisele. Kuidas suhtusid sellesse talupojad ja kui palju oli nendepoolset kaasabi, saingi teada oma uurimustööd tehes. Olen püüdnud avastada külaelu hariduslikku- ja kultuurilist taset 19.saj. lõpust alates. Näeme, kui suur osakaal oli külas õpetajal, kes oli nii hariduse jagajaks kui ka inimestes isetegevuslusti eestvedajaks. Ja leidsin selliseid endast kõikeandvaid inimesi. Tööd tehes sain küsitleda vaid üksikuid inimesi ja neid tehtud töö eest tänada, sest paljud olid juba kas ära kolinud või olid nende eluleheküljed loetuks saanud. Isetegevuse rõõm on inimestes olnud ajast aega ja see on nii säilinud tänaseni. Mis saab veel enam naudingut pakkuda, kui see, mida oled ise teinud ja mille nimel oled vaeva ja higi valanud. Kuidas toimus aga isetegevus pärast 1940. aastat, saame teada Kulina elu jälgides. Laulmist on juba harrastanud meie vana-vana-vanavanemad ja see jätkub tänapäevalgi. Nii oli Kulinal rahvas laulma pandud ja jõuti nii mitmelgi suuremal peol esineda. Ka teatritegevuseks oli entusiasmi ja teotahet. Ei esinetud ainult oma külas, vaid mindi oma kätetööd näitama ka naabritele. Peale laulu- ja näitemängu kaasati inimesed sportima. Kulinale jõudsid inimesed, kes olid täis elujõudu ja energiat. Ei vaadatud oma vabale ajale, vaid püüti ikka selle poole, et rohkem ära teha.

1. KULTUURIALANE TEGEVUS JA SELTSILIIKUMINE EESTIS ALATES 19. SAJANDI LÕPUST.

Mida tähendab sõna "selts"? Sõnal "selts" on eestlaste rahvusliku eneseteadvustamise seisukohalt olnud alati oluline tähendus. Seltsiliikumine on tihedalt seotud eestlaste kui kaasaegse rahvuse kujunemise ning rahvusriikluse tekke ja tugevdamisega (Aarelaid, 1993 lk. 3).

Juba 19. saj. teisel poolel toimusid suured muudatused Eesti talupoja majanduslikus elus seoses kapitalismi kiire kasvuga. Sellega koos toimusid talupoja elus kvalitatiivsed muutused ka sotsiaal- ja ühiskondlikus sfääris. Hakkas muutuma avalike ürituste suund ja sisu. Muutus ka traditsiooniliste ajaviidete suund ja sisu.

Seega ei ole seltsid Eestis olnud lihtsalt kodanike vabatahtliku organiseerumise ilminguks, vaid nad on olnud üpris pikka aega ja vahelduva eduga rahvusliku iseseisvumise aate institutsiooniks. Nn. eesti asja ei ole aetud mitte niivõrd riigiduumale, parlamendile, ülemnõukogu või muude riiklike ülemvõimustruktuuride kaudu, kuivõrd just nõ. rohujuure tasandil sündinud eestlaste oma seltsides (Aarelaid, 1993 lk. 3). Võib oletada, et just sellest on tulnud eestlaste sügav austus seltsitegevuse vastu, mille kujunemise eelduseks Eestis oli rahva hariduse üldine tõus 19. saj. esimesel poolel. Muutustes Eesti ühiskonnas mängis suurt rolli kultuuri- ja haridusseltside tegevus. Seltsielu oli omakorda tihedalt seotud Eesti rahvusliikumisega. Seltsielul oli väga suur tähtsus, sest ta aitas kaasa Eesti rahvuse kujunemisele. Ja just olulisel kohal ongi Eesti seltsiliikumises kultuurharidusliku suunitlusega seltsid. Kuna enne

iseseisvumise saavutamist oli esmatähtis seltsitegevuses üldharidusega seonduv, siis iseseisvumise saavutamise järel kandus kultuurharidusliku kallakuga seltside tegevuses rõhk vabaharidustööle. Vabahariduse all mõisteti just nimelt täiskasvanute üldhariduse täiendamist ja vaimset ning kõlbelist eneseharimist. Vabahariduslik tegevus oli vabatahtlik ja selle kandepinda aitab selgitada tegutsevate seltside arv, mis enne 1940.a. oli Eesti Vabariigis ligemale 5000. Suurema osa neist moodustasidki vabaharidustööga tegelevad seltsid. J.Uljas toob oma referaadis ära mõningased andmed seltside kasvu kohta, kus 1919.a. oli Eestis 271 haridusseltsi, kaks aastat hiljem oli neid 668 ja 1924.a. juba 1000 ning 30-ndate aastate lõpus oli juba 220 (Uljas, 1993 lk. 6-7).

Seltsidest esimese suurema valdkonnana moodustab selts, kus tehti tööd rahvaülikoolide, kursuste, loengute ja õpiringide organiseerimisel. Kogu iseseisvusaja jooksul propageeriti meil Põhjamaade eeskujule toetuvate maarahvaülikoolide loomist. Esimene rahvaülikool suudeti luua 1925.aastal Virumaa Rahvaülikooli Seltsi poolt, teine loodi 1930.aastal Harjumaa Rahvaülikooli Seltsi poolt. Seltsi poolt loodud rahvaülikoolide eeskujul tekkisid ka linnarahvaülikoolid, mis tegelesid peamiselt loengute ja kursuste korraldamisega. Täiesti uue suunana maakultuurielus oli seltside poolt organiseeritud temaatilised loengud. Loengud olid väga tähtsal kohal ka seltside üldkoosolekutel. Mõnedes seltsides oli loengute lugemine sama tähtsal kohal kui muusikaline tegevus. Loengute temaatika oli väga lai: seltsid ja nende eesmärk, muusika ja teatritöö, ajalugu, haridus ja teadus, eriti reaalteadus. Omapäraseks jätkuks kursustele olid õpingid.

Seltside tegevuse teine suurem valdkond on seotud raamatukogude rajamisega. Raamatukogude loomine 19.saj. lõpus 20-ndate alguses oli suur samm edasi. Esimene avalik raamatukogu avati muusikaseltsi Laius-Tähtvere

juures Tartu vallas 1883.a. Ülestähendatud andmetes on kirjas, et 1918.aastal oli 146-l seltsil oma raamatukogu ja kui 1925.aastal jõustus avalike raamatukogude seadus, loodi rahvaraamatukogude võrk. Ning aastatel 1938/39 oli avalike raamatukogude võrgus 735 raamatukogu, neist ühingute-seltside omi oli 521 ja omavalitsuste omi oli 214 (Uljas, 1993 lk. 7). Äratoodud andmetest järeldub, et üsna tähtsat osa Eesti kultuurielus etendas rahvaraamatukogude loomine seltside poolt. Eesti külades olid loodud juba 1860-ndatel aastatel esimesed kooli- ja vallaraamatukogud. Need raamatukogud komplekteeriti inimeste poolt annetatud raha eest ostetud raamatutega. Annetatud raha tavaliselt ei jätkunud kuigi paljuks. Suureks sammuks edasi oli mitte raamatukogude asutamine, vaid ka raamatufondide pidev täiendamine, mis toimus seltside kulul. Igal aastal eraldati summa uute raamatute ostmiseks.

Seltside raamatukogude fondis oli tavaliselt 300-600 eksemplari raamatuid. Kõige suurem raamatukogu oli seltsil "Salme" Tori koguduse juures 1100 raamatut. Seltsi liikmetele anti raamatuid välja tasuta. Teistele lugejatele anti raamatuid aga väikese tasu eest. Sellisel kujul said küllaltki kallid raamatud kättesaadavaks kõigile. Nagu teame, oli kirjaoskuse % Eestis 1881.a juba 92,6 (Kapy, 1988 cm16). Loeti samuti loenguid ka karskusest, tervishoiust, kombekusest ja perekonnavalust. Karskusseltsides oli põhitähelepanu pööratud alkoholivastasele teemale, kuna maal oli purjutamisega ikka tegemist. Joomarlus maal oli halvaks eeskujuks lastele, noorukitele. Peredes sagenesid tülid, mille tunnistajateks olid lapsed ning nad nägid oma ema kannatamas ja nutmas. Naised üksi ei suutnud sellele piiri panna. Tavaliselt esinesid loengutega seltsi liikmed, eelkõige aga õpetajad, kes olid selle teemaga väga kokkupuutuvad laste kaudu. Loenguid pidama kutsuti ka külalislektoreid.

Kogutud andmete põhjal on teada, et raamatukogu "HOMMIK" põhikiri on kinnitatud 8. aprillil 1917.a., peale veebruarirevolutsiooni Eestimaa Kubermanguvalitsuses. Antud dokumenti on oma allkirjaga kinnitanud komisar.

1.1. VIRU-JAAGUPI KÜLARAAMATUKOGU

Kokkuvõtte Viru-Jaagupi raamatukogu 1949.a. aruandest sühtub, et Tsaarivalitsuse ajal ei olnud Viru-Jaagupis avalikku raamatukogu, sest seltsidel oli keelatud taoliste raamatukogude asutamine.

Oli lubatud organiseerida lugejate ringe ja sel viisil teatud grupp isikuid vahetasid üksteisega oma raamatuid. Lugejate ringide nime all tegutsesid Kehala ja Koeravere külas väikesed kogud.

Kehalas pandi ühiselt raha kokku, et osta raamatuid. Lugemisringi liige sai laenutada raamatuid kaheks nädalaks, kui ta maksis kviitungi alusel osamaksu, mis oli 2 või 3 kopikat. Laenutati laupäeviti ja pühapäeviti Jaan Metsiku pool kodus, kus lugemisvara oli ühes suures raamatukapis.

On teada, et 1905.aastal käidi Jaan Metsiku ja Juhan Otsa talust tsaarivalitsuse vastaseid raamatuid otsimas, kuid midagi ei leitud, sest ühe kastiga olid otsitavad ära peidetud.

1916.a. sept. toimus Viru-Jakobi Haridusseltsi Rahvaraamatukogu asutamiskoosolek, kus raamatukogu nimeks pandi "HOMMIK." Koostati põhikiri kahes eksemplaris, mis esitati Eestimaa Kubermanguvalitsusele registreerimiseks ja kinnitamiseks.

Algul oli tegevus Küti vallamajas, siis koliti Kehala kooli. Kui kool 1930. aastal suleti, kolis kooli Tuletõrje Selts.

Edasi jätkus raamatukogu kolimine Viru-Jaagupi koolimajja ja nõukogude ajal pastoraati. Lõpuks läks raamatukogu külanõukogu majja ja alles 1996.a. sügisel anti raamatukogule endises sovhoosi majas 3-toaline korter.

Kogutud andmete põhjal on teada, et raamatukogu "HOMMIK" põhikiri on kinnitatud 8. aprillil 1917.a., peale veebruarirevolutsiooni Eestimaa Kubermangukomitees. Antud dokumenti on oma allkirjaga kinnitanud komissar.

Kokkuvõte Viru-Jaagupi raamatukogu 1949.a. aruandest ütleb, et raamatukogu asus Küti valla TK-le kuulavas omaette majas. Oli lugemistuba, aga lasteosakonda ei olnud. Põrandapinda oli 49,80 m². Kasutada oli raamatukogul ainult kaks tuba. Lugejaid oli 1.jaan. 1950.a. 115, neist lapsi oli kuni 16.a. 69. Raamatukogus oli 1949.a. ajalehti 6, ajakirju 9 ja 1950.a. oli ajalehti juba 7 ning ajakirju 8. Laenutuspunkte ei olnud, kojukandmist ei olnud organiseeritud. Korraldati neli raamatunäitust ja tehti kahel korral ettelugemisi. Raamatukogu avati peale sõda 1. dets. 1944.a.(Varendi, mälestused).

Raamatukogus ei kasvanud raamatute arv küllaldaselt sellepärast, et toimus hulgaline raamatute kustutamine enne inventuuri. See oli tingitud juba lagunenenud ja kaotatud raamatute mahakandmisest enne raamatukogu üleandmist uuele juhatajale. Kuna enne ei olnud üldist inventuuri tehtud, siis oli kogunenud aastate jooksul hulgaliselt selliseid raamatuid, mida lugejad olid lihtsalt ära kaotanud. Nende asemele osteti osaliselt uusi raamatuid. Laenutuste arv oli väga väike. See oli tingitud sellest, et inimesed lugesid raamatuid väga kaua, hoidsid neid endi käes keskmiselt kolm nädalat või isegi kuu aega. Väga intensiivselt võtsid raamatute lugemisest osa noored koolilapsed, sest raamatukogu ei asunud koolist väga kaugel. Lugejaid oleks olnud rohkemgi, aga takistuseks oli siinkohal lastekirjanduse vähesus.

Kokkuvõtteks võib öelda, et fondis oli ühtekokku poliitilist kirjandust 23%, teaduslikku kirjandust 17% ja ilukirjandust 36%. Laenutuste arvust võis

näha, et ülekaal oli ilukirjandusel 37%, järgnes poliitika 20%-ga ja kõige viimasele kohale jäi teadus 12%-ga (Varendi, mälestused).

Kolmanda suurema valdkonnana eristub see töö, mida tehti rahvamajade rajamisel. 1930ndatel aastatel hakati Eestis rajama rahvamajade võrku. Võeti vastu rahvamajade seadus ja mitmeid määrusi.

1937.a. oli rahvamajade võrgus kinnitatud 533 rahvamaja, neist spetsiaalselt selleks kavandatud hooneid oli suudetud selleks ajaks rajada 222 (Uljas, 1933 lk. 7). Mitte ainult rahvamajade ehitamine, vaid ka nende ülalpidamine oli kallis. Seetõttu hakati 30. aastate lõpul propageerima klubide 2-3 toaga ruumide rajamist. Seltside aktiivsus suundus eelkõige nendele valdkondadele, kus riigi osa oli väike. Sajandi algul oli seltside tähelepanu pööratud emakeelsete koolide, lasteaedade ja vaeslaste varjupaikade ülalpidamisele. Kui 20.aastatel kandus seltside tegevuses põhirõhk raamatukogudele, siis 30.aastatel oli põhirõhk rahvamajadel. Kui riigi osa antud valdkonnas suurenes, suundus ka seltsitegelaste aktiivsus uute ülesannete lahendamisele.

Neljanda valdkonnana võib vabaharidustöös eristada harrastustegevust. Selle valdkonna laialdane levik oli tihedalt seotud pidude korraldamisega. Näiteks said 1927.a. Eesti Haridusliitu kuuluvad seltsid ligemale 23% oma tuludest pidude korraldamisest, 26% moodustasid mitmesugused toetused ja vaid 4% langes liikmemaksude arvele (Uljas, 1933 lk. 7). Kõige enam levinud harrastuseks kujunesid laulukoorid ja orkestrid, mis olid tihedalt seotud laulupidudega. 19. sajandi esimesel poolel toimusid külaelanike kontaktide loomised põhiliselt kalendripühade ajal pidudel, talgutel, kõrtsides. Sellised ajaviited 19. sajandi teisel poolel olid juba koos tantsudega, lauludega. Eelkõige selleks ajaks juba koha võitnud valsi ja polkaga. Need peod ei vajanud ettevalmistust. Lepiti aja ja koha ning muusika suhtes kokku. Isetegevus oli siin folkloorisel tasandil, juhendus kohalikest oludest ja kommetest. Samal ajal

seltside töö põhiline osa seisis isetegevuse organiseerimises, see tähendab juba regulaarsed kokkutulekud laulude, instrumentaalpalade ja etenduste õppimiseks. Kõik see toimus juba enam- vähem väljaõppinud inimese käe all. Nendeks olid õpetajad, kes olid saanud vastava hariduse. 1890. aastate keskel täienes seltsielu uue suunaga. Selleks olid deklamaatorite etteastetega kirjandusõhtud. Täiesti uueks nähtuseks külaelus oli seltside poolt jõulupidude korraldamine. See soodustas kiiret jõulupidude levikut taluperedes 19. sajandi viimases veerandis. Seltsid püüdsid läbi viia oma õhtuid just kalendripühade ajal. Jaanipäevadel olid traditsioonilised lõkked, koorilaulud ja orkestrimuusika olid seltsi poolt. Mardi- ja kadripäeval korraldati maskeraade. Õhtud olid jällegi sisustatud laulude ja tantsudega. Sellisel kujul edendas seltsielu väga suuresti külakultuuri ja tõstis üldist kultuuritaset maaelanikkonna hulgas ning tõi maaelanikkonna kultuuritaseme lähemale linna kultuuritasemele.

Muusikaseltsid tekkisid kooride ja orkestrite taustal. Õpitud repertuaari kanti ette segaprogrammina õhtutel ja kontsertidel, mida seltsid korraldasid. Uudiseks oli selliste õhtute korraldamine, kus kanti ette 1-2 lühietendust ja sellele järgnes kooride ja orkestrite esinemine. Tants oli tavaliselt juba sellise õhtu lõpus. Seltsid arendasid oma muusikalist repertuaari, ilmalikud laulud vahetasid välja eelnevalt domineerinud vaimulikud laulud. Tõusis kooride tase. Nende repertuaaris oli tähtis koht sündival eesti professionaalsel muusikal.

Nende repertuaaris kõlasid eesti heliloojate laulud: A. Kunileid, A. Lätte, K.A.Hermann, M.Härma jt. Samuti kanti ette vene, saksa, rootsi ja teiste maade heliloojate loomingut. Koorikollektiivide meisterlikkuse kasvu näitab tihenev klassikute teoste ettekandmine: Beethoven, Bach, Hendel (Kapy, 1988 cm 14). Sellisel kujul tutvustasid seltsid külaelanikkonnale professionaalset muusikat. Analüüsi raskusi ja probleeme, mis tekkisid muusikaseltside loomisel. Esimeseks eelduseks muusikaseltside loomisel Eestis oli kooride ja

orkestrite olemasolu juba 19. sajandi teisel veerandil. Sellele aitas tunduvalt kaasa muusikaline õpetus koolides seoses eesti rahvusliku liikumisega ja eestlaste kultuuritaseme tõusmisega. Samuti aitas kaasa majanduslik tõus 19. sajandi teisel poolel. Kooritegevus Eestis seondus ühiskondlik-poliitilise liikumisega külades, mis oli selgelt opositsioonis balti- saksa valitsusega. Koorid ja orkestrid said oma arenemiseks uue tõuke siis, kui nende panus osutus lahutamatuks osaks rahvuskultuuris 1869-1879, esimese ja teise laulupeo vahel.

Eestis loodi ka tugevaid ja püsivaid lauluseltsi möödunud sajandi keskpaiku. Lauluseltsi oli peale Tallinna ka teistes eesti linnades, Tartus ajuti neli, Pärnus ja Viljandis kaks. Balti- saksa lauluseltsid, eriti Tallinas, olid kunstiliselt üsna edukad ja võimelised esitama kõige nõudlikumat muusikat. Nende muusikaharrastuste edendamine ei olnud ainus ja sotsiaalses mõttes ka võib-olla mitte kõige tähtsam, sama oluline oli seltskondliku suhtluse süvendamine arvukate ja sagedaste tantsudega muusikaõhtutel, ballidel, väljasõitudel ja jõulupuudel. Näib, nagu oleks inimeste suhtlemisvajadus 19. sajandi teisel poolel aina kasvanud, sest seda võimaldavate ühenduste arv aina suurenes. Juba varem loodud klubid jätkasid tegevust. Ka vanad tsunftid ja gildid muutusid eelkõige klubilisi funktsioone täitvateks asutisteks. Võib-olla tuleb seda osaliselt seletada maailma muutumisega ja sellega kaasneva ebakindlustundega, sest seltskondlik suhtlemine ei tähenda ainult lõbusat aaviidet, vaid vastab inimese sügavamale vajadusele.

Kui lauluseltsid kohandusid mõneti seisusühiskonnale, siis 1860. aastate algul Saksamaa eeskujul loodud käsitöölise seltsid olid vana mentaliteedi mõjust tunduvalt vabamad. Üheks selliseks seltsiks oli Tartu Käsitöölise Selts, mille suurt arhiivi säilitatakse Eesti Ajalooarhiivis. Selle ühenduse asutajateks olid nimelt kümme käsitööselli, peamiselt tiserid, neist viis kohalikku, kaks

Miitavist ja neli Saksamaalt. Seega võib eeldada Saksamaa tavade otsest mõju. Algul tahetigi moodustada vaid sellide selts laiendamaks nende silmaringi ja õpetamaks häid kombeid, kuid huvitatud inimesi hakkas aina juurde tulema ja seetõttu otsustati lubada juurdepääs mitte üksnes käsitöölisele, sellidele ja meistritele, vaid kõigile seisustele. Põhikirja järgi võis liikmeks astuda iga meeskodanik, kes on saanud 18-aastaseks. Kohe hakkaski juurde voolama igasuguseid ameteid ja seisusi esindavaid inimesi. Käsitöömeistrite kõrval kasvas kiiresti kaupmeestest ja literaatidest liikmete arv; liitusid muusikud, õpetajad, ametnikud, üliõpilased, ülikooli professorid, arstid jne.

Eesti literaatidest kuulusid seltsi Kreutzwaldi väimees Gustav Blumberg ja Jakob Hurt. Ka aadlikud ei põlanud käsitöölise seltsi ja varsti pärast asutamist sai seltsi presidendiks maakohtunik Nicolai v. Oettingen, kes Liivimaa maamarssali ametikohale asudes sellest loobus. Nõnda olid seltsis koos sellid ja poesellid (kommiid), professorid ja raehärrad. Seltsi 40. aastapäeva kõnes 1901. aasta algul võis tollane president õigusega väita, et käsitöölise selts pole eksklusiivne, vaid haarab kõige erinevamate kutsete ja seisuste esindajaid, kes harrastavad elavat mõttevahetust sõbralikus ja isegi perekondlikku laadi läbisaamises. Nagu on aru saada, ei olnud kireva koosseisuga selts üksnes käsitöölise kutseühing vaid pigem kultuuriline ja klubiliste funktsioonidega organisatsioon. Tartu käsitöölise seltsi juurde loodi isegi käsitöönäidiste muuseum. Püüti ka organiseerida kutsekooli või kursusi, kuid huvi vähesuse tõttu asendati kool joonistuskursustega. Nüüd siis jäigi kooli üheks tähtsamaks tööliõiguks õpetlik- harivad loengud ja seda laiemale publikule. Tähtsale kohale jäid veel laulukoor, suveteater, ka aianduse harrastamine ja muidugi seltskondlik- meelelahutuslik tegevus. Seltsielu oli väga aktiivne ja kaasaaitajaid oli palju. Koos ehitati isegi keeglirada ja liuväli ning sisustati piljardiruum. Liikmete abistamiseks loodi hoiu-, matuse- ja haigekassad. Tartu

Saksa Käsitööliste Selts on näide seisuste ühtesulamisest, mis küündis ka eestlaste kaasamiseni. On teada, et esimese eesti üldlaulupeo ajal avas ainult see selts peale "Vanemuise" oma ruumid peokülalistele.

Samal ajal tekkis ka muid moodsaid, ajale vastavaid seltse, näiteks esimesed spordiseltsid: jahispordi, sõude- ning hobuste võiduajamistega tegelevad klubid ning võimlemisselts. Majanduslikel põhjustel soikus enamiku seltside tegevus üsna kiiresti.

Eriti tähtis eesti kultuurile oli draamaetenduste läbiviimine.

Väga populaarne oli näitemäng, mida tehti enam kui kolme tuhande organisatsiooni juures. Eesti teatritegevus algas 1870. aastal Tartu seltsis "Vanemuine". Seltsi elu oli organiseeritud. Kunstiliste isetegevusseltside õhtud erinesid ühest küljest traditsioonilisest meelelahutusest ja puhkusest eesti külas. Teisest küljest võtsid nad sealt palju üle ja rikastasid neid. Külades olid esimesed teatrietendused õpetajate poolt läbi viidud. Tolleaegsed etendused peegeldasid põhiliselt külaelu, mis oli arusadav talunikele.

Kiiresti levis rahvatants, mille laialdasemale levimisele aitas suuresti kaasa Eesti mängude korraldamine.

Kõigepealt hakkasid seltsid arenema majanduslikult enamarenenud Lõuna - Eestis, aga sajandivahetusel levisid juba üle Eesti. Seltside liikmed olid tavaliselt kõigist elanikkonnakihtidest, nii kohalikust intelligentsist, talupoegadest- käsitöölistest kui ka sulastest. See näitab, et seltsid olid üldrahvaliku iseloomuga, mille eesmärgiks oli eesti rahvuse arendamine. Seoses seltside elu arenemisega ja sedamööda kuidas eesti külade majanduslik seis tugevnes, oli seltsidel võimalik hakata ehitama oma tegevuseks vajalikke hooneid. Seltsimajade ehitamine algas 19.sajandi lõpus koos eesti majanduse üldise tõusuga ja kestis kuni I maailmasõja alguseni.

2. RAHVAHARIDUSLIK TEGEVUS

Lugemisoskuse levimine põhjustas muudatusi koduõpetuses. Kui varem kirjutas kodukool lastele lugemist lõputute veerimistega aabitsa- katekismusest, siis sajandi lõpukümnenditel hakkas koduõpetus saada teist sisu tarbekirjanduse näol - kujunes välja uus lugemise vorm- ettelugemine. Koju toodud poolilmaliku ja praktilise sisuga raamatute lugemisest, kuulamisest võttis sageli osa kogu pere. Laste lugemissundust saatis siitpeale ka lugemishuvi. Raamatu pärast ei tarvitsenud linna sõita, selle tõi kätte rändkaupmees. Algas koduse tarbekirjanduse soetamine. Otto Wilhelm Masingu kaasabil astus Eesti koolikirjandus uude ajajärku. Ta oli veendunud, et koolis on vaja anda sellist õpetust, mis talupoega ette valmistaks tulevaseks põllutööks.

Kirjamehe sulest ilmus kasvatusküsimustele pühendatud lõuna- eesti keelne raamatuke "Maarahva Laste- Kasvatamisest", 1799 (Andresen, 1985). Selles jutusekujulises tekstis tehti etteheiteid nendele vanematele, kes ei hoolitsenud laste sihipärase arendamise eest, vaid lasid noorukeid kasvada vabalt. Samas toonitati hariduse hädavajalikkust ja kooliskäimist. Trükivalgust nägid ka esimesed teaduslikud ülevaated üksikute maapiirkondade kohta, kirjeldati kohalikke olusid, faunat, floorat, ajalugu, iseloomustati kohalike talupoegade majanduslikku tegevust. Kasvas huvi välismaise hariduse ja koolikorralduse vastu. Kooli tuli pidevalt uuendada, sest see aitas parandada inimeste elutingimusi ja kaotada sotsiaalseid pahesid. Takistusena nähti usuõpetust, mis

oli kiriku poolt peale sunnitud. Otsiti võimalusi lastepäraste õpikute väljaandmiseks. Püüti leida tee pedagoogiliselt võimekate õpetajate ettevalmistamiseks. Koolmeistrite väljaõpetamisel püstitatud ülesannetes seisis, et koolmeister pidi olema karske ja õpetama lapsi enam armastuse kui ähvarduste ja karistusega. Vallatuste puhul tuli lapsi isalikult korrale kutsuda. Koolmeistri ülesandeks oli tunni alguse eest hoolitsemine, et õpilased ei ootaks liigselt ja seetõttu ei saaks vallatusi teha. Lapsed pidid saama tunni lõpus puhata. Koolmeistrilt nõuti hommikuti ja õhtuti lugemise ja laulmise harjutamist. Pastori abiga tuli muretseda vajalikud raamatud ja paberit neile, kes tahtsid õppida kirjutamist. Koolmeistri ülesanne ei olnud mitte üksi lugemise harjutamine, vaid ka lugemisele ergutamine (Eesti kooli ajalugu, 1989). Usuõpetuse kõrval hakati talulastele õpetama kirjutamist, rehkendamist ja eluks vajaminevaid teadmisi. Eesti mõisa- ja külakoolid valmistasid ette noori peamiselt leeriõpetuseks. Raamatute kaudu loodi piir panna külas levinud kolmele põhilisele pahele: liigjoomisele, hooletule majapidamisele ja laste kasvatamatusele. Raamatukeste eesmärk oli moraliseerivate jutukeste abil kasvatada talurahvast ja anda kasulikku õpetust. Õpetliku lugemisvara koolidesse tõi F.G.Arvelius oma raamatuga "Üks Kaunis Jutto ja Õpetuse-Ramat" (Andresen, 1985). Tema raamatu lugemispaladest andsid mitmed jutukesed teadmisi ümbritsevast elust, tervishoiust ja loodusnähtustest. Raamat pakkus materjali ka talupoja geograafilise silmaringi laiendamiseks. Võrreldi maa kumerust niidikeraga, avaldati andmeid võõrastet maadest ja rahvastest. Lugejale anti teada, et me elame maal, mida nimetatakse Euroopaks. Raamatu teevad lastepäraseks mitmed dialoogi vormis esitatud õppetükid ja samuti jutukesed, mis räägivad laste aususest, töökusest ning meelelahutustest. Aga kõige tähtsamaks lapse tegevuseks pidas lugemiku autor ikkagi kooliskäimist ja usinat õppimist. Põhirõhk pidi olema ikkagi kodul, sest ümbritsevat elu

mõistab laps kõige paremini perekonna kaudu. Seal saab teda kõige paremini õpetada, sest ta näeb, kuidas kasutatakse ümbritsevaid esemeid, kuidas toimub tootmine ja tarbimine. Perekonnas omandatud teadmised ja oskused on vajalikud ja kindlad ega unune kunagi. Et aga lapsi õigesti kasvatada, arvati, et tuleks õpetada kõigepealt lapsevanemaid. Selle mõtte ajendil andiski Arvelius teise osana välja raamatu täiskasvanutele. Kui nüüd teha väike võrdlus maa- ja linnakoolide vahel, siis on näha, et kirikukoolide õppeprogramm oli laiem talurahvale mõeldud kihelkonnakoolide omast, kus õpetati peamiselt kirjutamist ja arvutamist. Need eestlased, kes soovisid haridusteed jätkata, pidid minema saksakeelsetesse linnakoolidesse. Suureks kurvastuseks oli see, et hariduse saanud eestlased kaotasid tavaliselt sideme oma rahvaga ja muutusid ka ise sakslasteks.

Kooli 1840. pandi Liivimaal (Eestimaal) alus uuele rahvakoolide juhtimise süsteemile. Kõik kubermangu rahvakoolid allutati Ülem-maakooliametile, maakondade koolielu juhtisid kreis- maakooliametid (Andresen, 1985).

Tollel ajal eksisteerivad koolikomisjonid olid kõrgemate organite poolt antud korraldus et edasiandjateks ja täitjateks. Koolivanemad aga pidid kandma hooli mõisa piirkonna kooliasjade eest. Kuni ülemaailmse koolivõrgu asutamiseni omandas suur hulk noori endiselt kirjaoskuse koduõpetuse kaudu. Et tõsta talurahva laste lugemisoskust, pandi käima kodu- ja kooliõpetuse vahelülina pühapäevakoolid ja paranduskoolid. Pühapäevakooli peeti pühapäeva pärastlõunal andekama talumehae juhtimisel ühes suuremas talukambris. Õppima kogunesid tavaliselt need lapsed, kes kodus lugemist selgeks ei saanud. Nn. paranduskoolid asutati tänapäeva mõiste järgi neile lastele, kes olid üle kasvanud. Neid õpetas juba koolmeister või köster. Külakoolis jaotati lapsed teadmiste alusel kolmeks: tähtede õppijad, veerijad ning lugejad ja katekismuse õppijad (Andresen, 1974). Mõnedes koolides õpiti hommikust

õhtuni ja ainult lõunaajal peeti puhkusetundi. Lugemise selgeksõppimine võttis aega kaks kuni kolm talve. Koolipäevade arv eri paigus sõltus õpilaste hulgast ja koolipiirkonna suurusest. Seal, kus koolilapsi oli palju tehti nii, et ühel päeval käisid poisid ja teisel tüdrukud. Kui aga kool asus kaugel, jäadi esmaspäevast laupäevani ööbima koolimajja. Nii mõnigi kord muutus koolisundus kooliorjuseks ja koolikatsumine kohtumõistmiseks. Kirikhärrat oodati alati suure kartusega, sest sel ajal oli tavaks anda hooletutele ihunuhtlust. Ihunuhtluseks võis kasutada ainult poole meetri pikkust peenikest vitsakest. Ei lubatud pea ja kõrva peale lüüa. Ihunuhtlust võis kasutada ainult siis, kui noomimised, sõitlemised ja muud vahendid enam ei aidanud (Andresen, 1974 lk. 111).

Laste koolisaatmise järgi valvasid kirikuvõõrmündrid ja koolivanemad. Koolmeistrid kandsis vastutust ainult õpetamise eest. Kirikuvõõrmündri ülesandeks oli teatada vanematele, kelle lapsed pidid kooli minema ja kes arvati veel kodulaste hulka. Koolivanema kohustuste hulka kuulus laste kooliskäimise kontrollimine. Samuti nõudis ta laste puudunud päevade eest laste vanematelt trahviraha. Kui 1840. aastal ühtsustus külakoolides õppetöö sisu ja koolikorraldus, algas üleminek kirjutamise ja rehkendamise õpetamisele. Kooliprogrammi tuli hilem juurde mitmehäälne laul ja noodiõpetus. Sellesse ajajärku langes juba koolikooride loomine. Et rõhku pandi koorilaulule, kasvasid kooridest välja mitmed lauluõpetajad. Koolides hakkas arenema käsitöö tütarlastele ja puutöö poeglastele. Uute õppeainete levikut takistas esialgu kooliinventari vähesus ja kirjutamismaterjalide ning õpikute nappus. Terassulg ja pliiats olid sajandi keskel alles uudiseks. Mõnes koolis kirjutati paberi ja tahvlite puudumise tõttu liivale. Kirjutamiseks ei antud algajale raiskamise tõttu paberit. Esimene katse tuli teha sõga puulauakesele, millelt oli kerge kirjutist kustutada. Alles siis, kui käsi oli harjunud sõega kirjutama, anti

kätte tahvel krihvliga ja hiljem juba paberiribasid kirjutamiseks. Muidugi ei pandud algul matemaatikale nii suurt rõhku kui kirjutamisele. Millal aga esmakordselt seinatahvel kooli jõudis, on raske kindlaks määrata.

Järjest laienev õppetegevus põhjustas koolitubade asendamist koolimajadega. Majad ehitati tahumata palkidest ja suure aknaga, mis tuppä valgust andis, põrand oli liivane. Toas paiknes ahi, aga see andis vähe sooja ja külmal ajal pidid lapsed istuma koolitoas kasukates ja kinnastes. Nädala toit võeti kodust kaasa. Magati magamiskottidel, tekke ei olnud. Koolimajade ehitamine parandas õppimistingimusi ja kergendas koolmeistri elujärge. Tavaliselt koosnes koolihoone kolmest osast: koolitoast, koolmeistri eluruumist ja rehealusest. Kuigi algselt oli koolmeister vähese haridusega, suutis ta siiski olla hoolikas õpetaja ja innukas hariduse levitaja oma ümbruskonnas.

19. sajandi teisel poolel hakati juba ehitama vallamaju, kuhu rajati ka kool. Koolimaja hakkas täitma ka vallamaja ülesannet. Koolid paiknesid juba valdade enamasustatud punktides. Väga palju olenes kohalikest oludest ja hariduslikest traditsioonidest, seega talupoegade nõudest kooli vastu ja nende hariduspüüdest. Edusammudest hoolimata ei suudetud veel kõigis kihelkondades koolikohustust täielikult teostada, sest õppetööd takistas laste ülemäärane puudumine koolist. Laste huvi kooli vastu oli väga väike, kuna õpetamine oli küllaltki ühekülgne. Õppetöö oli normeerimata ning see sõltus koolmeistri tahtest, kõrvaltöödest ja tema toimingutest. Ei toimunud uue aine seletamist, kinnistamist ega ka jooksvat hindamist. Õpetus põhines individuaalsel tööol, kus ülesanded sõltusid edasijõudmisest ja rühmatööst. Kui 19. sajandi 60. aastatel kehtestati üldine koolikohustus, algas rahvakoolide arengus uus etapp. Kõikide koolide tunniplaanidesse viidi sisse kirjutamine ja rehkendamine. Kõikidele lastele korraldati kevadised katsed koolikatsumisel. Uued õpikud laiendasid tunduvalt õpilaste teadmisi. Hakati õpetama õigekirja,

kirjatehnikat ja elus vajaminevate dokumentide (avalduse, lepingud, palvekirjad) koostamist. Krihvli ja tahvli kõrval võeti kasutusele paber, tint ning terassulg. Seoses sellega kujunes nüüd ilukiri omaette õppeaineks. Sajandi lõpul võeti kasutusele grafiitpliiatsid. Külakoolidesse jõudsid teadmised raamatu "Koli-ramatu" kaudu, mis olid abiks tulevasele põllumehele. Õpikute sarja teise raamatuna välja antud matemaatikaõpik andis ülesannete lahendamise oskuse nelja tehte piires, selgitas kaalu- ja mõõtühikute kasutamist tegelikus elus ning laiendas teadmisi maamõõtmisest. Sama õpperaamatute sarja kaudu jõudis külakoolidesse ka loodusteaduse, geograafia ja tervishoiu õpetamine (Andresen, 1985). Kui 19. sajandi esimesel poolel õpiti ainult kirikulaule ja seda tehti ettelaulmise teel, siis 19. sajandi teisel poolel levis mitmehäälne ilmalik laul koos noodiõpetusega ja sellekohase õppekirjandusega koolides. Seoses mitmehäälse lauluõpetuse levikuga tekkisid traditsioonilised laulupäevad. Tänu koolis rajatud lauluoskusele ja nooditundmisele sai võimalikuks üldlaulupeo korraldamine 1869. aastal. Laialdane uute ainete õpetamine külakoolides sai alguse 1872. aastal, mil tunniplaani võeti geograafia ja vene keel ning võimlemine poistele ja käsitöö tütarlastele (Andresen, 1985 lk. 124). Koolikohustuse süvenemine ja laienemine tõi kaasa õpilaste teadmiste hindamise vajaduse. Esialgu puudus jooksev hindamine, kuid kevadel anti juba tunnistused. Hindeid tunnistusele kirjutati sõnadega "hea", "läheb korda", "keskmist moodi", "natukene" ja "halb"(Andresen, 1985 lk. 126). 19. sajandi lõpp ei toonud kooliellu enam mingeid otsustavaid muudatusi, vaid süvendas varem sisseseatud vagusid. Uutest kooliraamatutest õppimine ei nõudnud enam õpetajalt pimedat jäljendamist vaid andis esmakordselt võimalusi ka iseseisvaks tööks raamatuga.

2.1. ARUKÜLA KOOL

Aruküla algkooli asutamise kohta on kahesuguseid andmeid: arhiivi andmetel asutati kool 1864.aastal (ORKA). Kuid on olemas ka protokoll 1856.a. septembrist, et iga koolmeister Viru-Jaagupi kihelkonnast tuleks kiriku juurde koos lastega jumalateenistusele. Kus kooliõpetajaid ei olnud, sealt pidi võõrmünder tulema. Arukülast pidi tulema koolmeister (V.-Jaagupi protokoll, 1856). Ka tabelites "Tabelle über Schul- und Hausunterricht in der Religion im Kirchspiel für das Jahr..." on antud Aruküla koolmeistrite nimed alates 1856.aastast. Missugune oli siis vana koolimaja, kus lapsed valmuvalgust nägid? Koolimajaks sai õlgkatusega hoone. Ega ta koolimajaks hästi sobinud, aga paremat võimalust polnud. Koolituppa muretseti koolipingid, muretseti kantsel, leiti üks haritud mees ja kool võiski tööd alustada. Koolile ettenähtud köögis elas koolirentnik 4-liikmelise perega ja kooliõpetaja pidi ilma köögita läbi saama. Peale selle pidi õpetaja kaugelt külakaevust vett tooma ning kõrvalruume polnud üldse, sest kõik olid rentniku käes ja õpetaja puud olid lume sees. "Tabel õpilaste arvu ja nende teadmiste kohta a. 1856-1890" näitab, et lapsi õpetati enne ametlikku kooli astumist. Rahvasuus räägiti, et õpetajad käisid peredes lapsi õpetamas. Arvata võib, et see peab paika, sest kui vaadata 1856-1863 a. laste tarkuste omandamist, siis ainult vanemate hoolet õppijate arv vähehaaval väheneb. Nii oli 1856/57 kodus õppijaid 82% ja juba 1862/63 ainult 33%.

Arhiivi andmetel alustas kool tegevust 1864.a. Siin on õpilaste arv väga väike, ilmselt ei tulnud lapsed kooli. Ja juba 1867.aastast on peaaegu kõik koolis

käijad, kas siis iga päev või 1-2 korda nädalas. Lugeda osati rohkem, kui kirjutada ja arvutada. Neist oskasid lugeda hästi pooled, ülejäänud keskmiselt, mitteoskajaid oli üksikuid. Samuti tunti hästi katekismust ja piiblilugu. On veel teada, et kooli avamise algusest kuni 1895.a. peeti selles koolimajas ka vallakohut ja vallakirjutaja kohuseid täitis kooliõpetaja. Esimeseks vallakirjutajaks oli Peeter Rammo. Ta oli lõpetanud Jaagupi kihelkonnakooli. Töötades vallakirjutajana sai Peeter palgaks kasutada kooli maad, tasuta kütte ja valgustuse ning 15 rbl. raha. Magasi kirjutuse eest sai veel 15 rbl. 1880. aastal tõusis vallakirjutaja palk 35-le rublale ning lisaks sai 5 tsentnerit kaeru. Kümme aastat hiljem, 1890.a. valis valla volikogu uue kooliõpetaja, kes oskas ka vene keelt. Vene keelt õpetati 7 tunni asemel 5 tundi nädalas ja usuõpetust 6 nädalatunni asemel 2 tundi. 1918.a. Saksa okupatsiooni ajal algas õppetöö 27.okt. Eesti keele tunde oli nädalas 5, niisama palju ka usuõpetust, rehkendust aga 4 tundi, kuna saksa keelt oli 11 tundi nädalas. Õpetajatele korraldati Rakveres ja Simunas saksa keele kursused, kus kursuste juhendajateks olid kirikuõpetajad. Nemad olid ka koolide revidendid. Koolitöö algul kutsuti kooliõpetajad kirikuõpetaja juurde, kes neid manitses riigikorrale truuks jääma ja oma kaasabi pakkuma sellele valitsusele, mida kooliõpetajad kätt andes pidid toetama. Õpetajatele maksti palk vallavalitsuse kaudu kirikuõpetaja ettepanekul. Kui saksa sõjaväed lahkusid, tuli 25.nov.1918.a. Küti valda haridusosakonnast ringkiri saksa valitsuse poolt antud õppekavad kõrvale jätta ja edaspidi jätkata õpetust 1917.a. sügisese Viru maakonna haridusosakonna poolt saadetud õppekava järgi. Usuõpetus kadus koolist kui sunduslik õppeaine, asemele tulid uued ained nagu kodulugu, joonistus, käsitöö ja voolimine. Koolitööd takistas raamatute ja koolitarvete puudus. Esimesel klassil puudus lugemik. Mõned õpilased jäid koolist puuduma jalavarjude ja riiete puudumisel ning kauge maa ja nõrga kehalise arengu tõttu. Kodanlikul

ajal (1920 -1940) olid algkoolid kas 4- või 6-klassilised. Aruküla algkool oli 4-klassiline, kuid ühekomplektilisena töötades oli igal aastal koolis kolm klassi. Näiteks jäeti 1 klass ühel aastal kooli võtmata, siis järgmisel aastal polnud 2 klassi jne. Nõnda oli õpetajal kergem õpetada. Õpilasi oli koolis keskmiselt 23. Kui vaadata tunniplaani, siis näeme, et kõige rohkem oli plaanis emakeelt. Nii 1. kui ka 2. klassis õpetati emakeelt 7 tundi nädalas, 3 klassis 6 tundi ja juures oli uus õppeaine - saksa keel, mida oli 3 tundi. Rohkem õpetati humanitaaraineid. 1940/41.a. tuli juurde ilukiri, kadusid usuõpetus ja saksa keel. Kõige rohkem oli plaanis eesti keelt, 1.-st kuni 3.-nda klassini 8 tundi ja 3.-ndal klassil juures looduslugu 3 tundi. Ja jätkus humanitaarainete rohke õpetamine. Torkab silma suur vanuseline erinevus klassides. Et edasi jõudsid praktiliselt klassist klassi kõik, siis pidid lapsed tulema kooli mitmes vanuses.

1. okt. 1928.a. anti välja Viru Maavalitsuse korraldus, kus kooliealisteks loeti neid, kes said 1.aug 1928 8-aastaseks kuni 15-aastani, kui nad ei olnud lõpetanud 4-kl. algkooli. Enam ei ilmunud 1-sse klassi 10-aastased ja vanemad, enamik olid nüüd 7-8 aastased.

1940/41.õ.-a.kehtestati nõukogude võim. Nüüd hakati ellu viima 7-kl. koolikohustust (endise 6 asemel). Aruküla kool oli sel õppeaastal 3-klassiline, kuna eelmisel aastal ei olnud 3.kl. ja 4.kl jäi seega ära. Enamus õpetajaid oli kihelkonnakooli haridusega. Kõrgeim haridus neist oli Gustav Kruusel. Nõukogude kooli ülesehitustöö katkes ajutiselt saksa okupatsiooniga (1941-1944). 1944.a. sügisel, pärast Eesti NSV territooriumi järk-järgulist vabastamist Saksa okupatsioonist, alustati taas nõukogude kooli ülesehitamist. Eesti NSV-s kehtestati vastavalt 1943.a. NSV Liidus välja antud määrusele koolikohustus alates 7.-st eluaastast (seni 8.-st eluaastast). Õppetööd saadi alustada igas maakonnas erineval ajal, olenevalt sellest, kui suured olid purustused ja kui kiiresti suudeti ruumid või osagi ruume korda seada. Aruküla

koolis algas õppetöö ettenähtud ajal, 1.nov.1944.a. Aruküla kool oli 1944/45.õ.-a. oma 1., 2., 3 ja 5. klassiga mittetäielik keskkool, kus õpilasi oli kokku kõigest 46. Kool töötas 5. või 6.-nda klassiga kuni 1949/50.õ.-aastani ja 1950/51.õ.-aastal muudeti Aruküla Mittetäielik Keskkool algkooliks. Õpilaste arv vähenes järsult, 1966/67.õ.-a. oli õpilasi kõigest 10. Jõudis kätte aeg, mil hakati sulgema algkoole. Sulgemise käigus suleti ka Aruküla algkool. Lapsed suunati edasi õppima Kulina 8.kl. kooli. Aruküla lapsed pidid nüüd käima 10-12 km kaugusel Roela Keskkoolis, sest peagi sai Kulinast 3.-kl. algkool. Peale õppimise tegeldi Aruküla koolis ka klassivälise tegevusega. Peab ütlema, et klassiväline tegevus koolis oli väga aktiivne, sest sellest võtsid osa kõik, kõik olid tegelased. Nagu kroonikast ja pedagoogilise nõukogu protokollidest selgub, korraldati igal talvel nääripidu ja kevadel tasuline kevadpidu. Peale selle esineti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolusiooni aastapäevade tähistamisel, võeti osa rajooni laulupäevast. Kooli juhatajana Arukülas töötas aastatel 1941-1950 Julius Taremaa ja aastatel 1944-1958 töötas juhatajana Helene Taremaa. Helene Taremaa jäi 1950.a. pensionile ja tema asemele sai keskpedagoogilise haridusega Ene Rõngas, kes töötas kuni kooli sulgemiseni.

Oma kirjas meenutab Hille Pargi, kes oli Aruküla koolis õpetajaks aastatel 1958-1966, et õpetajad töötasid koolis innuga, kuna neil oli ümbruskonna toetus. Käidi koos kooris laulmas. Helene Taremaa juhtis aktiivselt käsitööringi. Hille Pargi kirjutab: "Kohapeal rahvamaja polnud, oli mingi klubihoone (endine kanala), mis oli kohandatud kinoruumiks ja üldseosakonna rahva kooskäimise kohaks. Kohalike noortega valmistasime ette eeskavad ja esinesime nendega naistepäeval ja maipühadel. Harjutamiseks kasutasime kooli ruume ja koolimaja vastas elava Endel Saare kodu. Tema oli meie muusikamees ja saateansambel rahvatantsudele. Esitasime estraadinäidendeid, nalju ja rahvatantse. Näidendeid õpetas meile Ene Rõngas,

mina ise aga rahvatantsu. Meie suhted kohaliku elanikkonnaga olid head. Käisime sünnipäevadel ja muudel perekonnapidudel." (Pargi kiri, 1987)

Aruküla õppenõukogu protokolliraaamat on omamoodi kõnekas. Õppenõukogu koosolekuteest on osa võtnud lastevanemate komitee ja veel mõned lastevanemate esindajad. Esindaja õppenõukogusse valiti lastevanemate komitee liikmete hulgast omavahelisel ametite jaotamisel. Õppenõukogu koosolekutel on arutatud peamiselt õppeedukusega seonduvaid küsimusi, on räägitud edasijõudjatest ja suvetööle jäetutest. Koosoleku otsusest selgub, et käitumishindeid on väga vähe alandatud. Alandatud on käitumishindeid neil õpilastel, kelle vanemad kolisid Arukülasse hiljuti ja jäid seal peatuma aastaks või või veelgi vähemaks ajaks. Õppeedukus oli üldiselt hea.

Lastevanemate komitee tegutses aastatel 1951-1968. Koos õpetajatega organiseeris lastevanemate komitee regulaarselt lastevanemate koosolekuid. Neil koosolekutel arutati kõiki koolielu puudutavaid küsimusi: õppeedukust, koolikorraldust, eksamijuhendeid, kooli küttega varustamist ja remonditöid. Ka tegeles lastevanemate komitee õpilaste koolikohustuse täitmisega. Vaadati läbi kõik puudunud päevad, et kas ikka oli põhjus koju jäämiseks. Omaette punkt oli igal aastal kooli eelarve koostamine, kus oli täpselt ära näidatud, milleks summasid kasutakse. Enne kooliaasta algust andis koolijuhataja aru õppetööks valmisolekust. Ka tervishoiust oli tihti juttu: arsti vestlused, õpetajate nõuanded. Et vanematel oleks laste tegevusest parem ülevaade, korraldati lastevanematele õpilaste tööde näitusi. Ka selgub, et kooliaeda hariti kenasti, sest 25.dets. 1956.a. komitee koosolekul otsustati premeerida 12 õpilast puudumisteta koolis käimise eest kooliaia saadustest saadud rahast. Ka nääripakid otsustati teha kooliaia rahade arvel. Koolile kütte kohaletoomine ja puude saagimine oli ka lastevanemate komitee iga-aastane probleem. Õpilaste toitlustamist ei saadud koolis korraldada, sest polnud ruume ega võimalust.

Küll said lapsed kaasavõetud leiva juurde sooja teed. Juba 1959.a. pöörati tähelepanu koosolekul karskuse vajalikkusele. Vestluses "Lapsevanema eeskuju" leidsid lapsevanemad, et tuleb otsustavalt hakata võitlema joomisega. Palju kuulevad lapsed halbu sõnu ebakaines olekus meestelt, kes hulguvad külavahel. Siin peab vahele astuma rahvamalev. Kauplusesse teha kontrollkäike ja keelata viina müük purjus meestele. Ei tohi lubada poes juua alkohoolset jooki. Tuleb välja, et Aruküla kooli lastevanemate koosolekul püüti otseselt kasvatada vanemaid. Et lastevanematega oli hea läbisaamine, ilmneb koosolekute sõnavõttudest. Koos käidi pidevalt ja kõik koolielu puudutavad küsimused lahendati, mis lahendada andis. Lapsi kasvatati ühisel meelel. Kooli kadumisega Arukülast soikus sealne kultuurielu täiesti.

Endine õpetaja Hille Pargi meenutab oma kirjas, et Aruküla kool püüdis anda parima õilaste õpetamisel ja kasvatamisel. Tänu koolile on enamustest õpilastest saanud tublid töötajad, sest juba õpilastena suhtusid nad hoolikalt ja vastutustundega oma töösse. Töökasvatus väikeses maakoolis polnud probleemiks, sest töid jätkus küllaga nii õpilastele kui ka õpetajatele. Töökasvatus käis kooliaia kaudu. Kooliaia korrashoidmiseks oli suvine graafik. Seoses timurlaste liikumisega käidi abistamas üksikuid vanainimesi.

Õpetaja Ene Rõngas, kes oli samuti teadmiste jagaja Aruküla koolis, meenutab oma kirjas, et koolis tuli anda kõiki õppeaineid. Eriti on talle meelde jäänud kolleeg Helene Taremaa kui nõudlik ja järjekindel õpetaja. Kord koolis oli väga hea, õppeedukus oli 100%. Istumajääjaid polnud. Õpilased õppisid hoolega ja kes ei saanud hakkama, jäeti järelaitamistundi. Kui Taremaa pensionile jäi, püüdis E. Rõngas koos õpetaja Kargiga seda saavutatut hoida. Ta meenutab, et töötada oli võrdlemisi kerge, sest õpilased võtsid kõiki kohustusi, keeldusid ja käske kui endastmõistetavaid asju. Vastuhakkamisi ja käskude täitmatajätmisi ei olnud. Nüüd tagantjärele mõeldes ütleb ta, et see

aeg, mil ta töötas Aruküla koolis, oli tema jaoks kuldne aeg ja et niisugust toredat tööaega pole tal hiljem enam olnud. E. Rõngas töötas õpetajana 25 aastat. Oma kirja lõppedes rõhutab ta, et õpetaja oli autoriteet ning tema sõna oli maksev nii õpilaste kui ka lastevanemate seas.

Endine õpilane Milvi Klei meenutab oma kirjas Aruküla kooli sooja austustundega tollaste õpetajate vastu. Ta meenutab, et H. Taremaa oli eesti keele õpetajaks kõikides klassides ning peale selle jagas ta oma oskusi käsitöötunnis. Koolil oli ka väike raamatukogu, kust said õpilased laenutada raamatuid. Isetegevuselusti jätkus lastes küllaga, sest peala õppetöö käidi ka tantsuringis ja näitertingis. Milvi Klei meenutab, et ta võttis osa isegi Küti vallas toimunud isetegevuse ülevaatuses, kus esines laulusolistina. Tore oli olnud koolis see, et kantseleist müüdi õpilastele vihikuid, pliiatseid, tinti, sulgi.

Aruküla kooli endine õpilane, hilisem lapsevanem ja lastevanemate komitee esimees Heinrich Rohtsalu meenutab õpetajate aktiivsust, kes kaasasid ka lapsevanemaid osa võtma õppetööst, andes neile võimaluse kuulata pealt klassis koolitunde. Ta meenutab õpetaja J. Taremaa klaveritundide andmist neile lastele, kes tundsid huvi muusika vastu. H. Taremaa korraldas küla naisperele käsitöökursused. Kõik see sidus lapsed ja lastevanemad kooliga üheks tervikuks. Lapsevanemad ehtasid ühistööna lastele võimlemisredeleid ja hüppekaste. Neil aastail abistas kool kolhoosirahvast kultuurilisel teenindamisel. Kool oli küla tsentrum. Kõik suuremad koosolekud, kursused ja peod korraldati koolimajas. Sai tavaliseks, et kolhoosipidudel esines ka õpetaja H. Taremaa lastega. H. Rohtsalu mäletab üht nääripidu, kus J. Taremaa koos oma kolme pikaks sirgunud pojaga andis sellise muusikalise ettekande, mis ei ole veel tänaseni tema mälust ununenud ja võib-olla isegi ka mõnel lapsevanemal. Aruküla kooli peod kujunesidki külarahvale traditsioonilisteks pidudeks. Kokkuvõtteks Aruküla kooli tegevuse kohta võib öelda, et see oli

kool, kus sisendati lastesse pidevat ja nõudlikku tööd endaga. Peab ütlema, et õppe- ning kasvatustöös ei tegeldud mitte ainult lastega, vaid kaasati ka lapsevanemaid. Sellega ongi seletatav ühe väikese külakooli suur edu. Kokkuvõtteks beab ütlema, et Aruküla koolil on pikk ajalugu. Viru- Jaagupi kirikuarhiivis leiduvate andmete alusel õpetati seal lapsi juba 1856. aastal Mihkel Soone poolt. Tema tööd jätkas Peeter Rammo. Aga vallakooli tegevuse aluseks loetakse aastat 1864. Nii tegutses kool 105 aastat tõusude ja mõõnadega.

Jätkujutus. Loeisin aralt saada rohkem täpsemat materjali, kuid nähtavasti Nõu kooli aruanded pole säilinud. Rohkem oli õnne aruannetel "Tabelle über Schul- und Haus-Unterricht in der Religion im Kirchspiel für das Jahr 1856-1890" uurimisel, sest siit ongi pärit arvulised andmed. Koolielust ülevaate sain endise õpilase Lydia Paabo (Kiraipuu) mälestustest ja mõningad andmed endist Kõnu kooli direktorit Arnold Allikat intervjuustrides.

Nõu vallakooli asuajavise nega pole teada, esimesed andmed õpilaste kohta on 1885. aastast. Esimene koolimaja asus Nõu küla keskel (hoone ei ole säilinud). Hiljem ehitati koolimaja Nõu küla algusele. See maja on säilinud ja ümber ehitatud korteriteks. Koolipäevist Nõus kirjutas Lydia Paabo, kes töötas pikki aastaid Haridusministeeriumis inspektorina, et kool oli kolmeklassiline ja töötas ühe õpetajaga. Ta õppis seal 1917. aasta sügisest 1919. aasta kevadeni, mil kool sulsti. Koolimaja asuajavise ei ole teada, seal läks üks kooliklassi kõrval asus õpetajakorter. Klassituba oli 30 ruutmeetrit suur, osa koolipinke olid kahekohalised. Üks laps istus pinksidel pikkade laudade ääres, 5-6 õpilast ühe laua ääres. Klassis õppis 25-30 õpilast. Õppeaineteks olid pärlilugu, kirjandus, eesti keel, vene keel, rahkandus, rukim ja laulmine.

Lydia Kiraipuu nimelt käsitsi kirjutatud 1917/18 kooliaasta tunnistusel, kus esimese koolitalve ained kirjeldatud, on peale varemmainitudute veel loodus

2.2. NÄSU KOOL

Näsu üheklassilise vallakooli, kus õppekursus ulatus ühest õppeaastast kolme õppeaastani, tegevuse kohta on andmeid napilt. Kasutatud on Eesti NSV ORKast väljakirjutusi. Lootsin sealt saada rohkem tõepärase materjali, kuid nähtavasti Näsu kooli aruanded pole säilinud. Rohkem oli õnne aruannetel "Tabelle über Schul- und Haus- Unterricht in der Religion im Kirchspiel für das Jahr 1856-1890" uurimisel, sest siit ongi pärit arvulised andmed. Koolielust ülevaate sain endise õpilase Lydia Paabo (Kirsipuu) mälestustest ja mõningad andmed endist Kulina kooli direktorit Arnold Allikat intervjuuerides.

Näsu vallakooli asutamise aega pole teada, esimesed andmed õpilaste kohta on 1885. aastast. Esimene koolimaja asus Näsu küla keskel (hoone ei ole säilinud). Hiljem ehitati koolimaja Näsu küla algusesse. See maja on säilinud ja ümber ehitatud korteriks. Koolipäevist Näsus kirjutas Lydia Paabo, kes töötas pikki aastaid Haridusministeeriumis inspektorina, et kool oli kolmeklassiline ja töötas ühe õpetajaga. Ta õppis seal 1917. aasta sügisest 1919. aasta kevadeni, mil kool suleti. Koolimajja siseneti esiku kaudu, sealt läks üks kooliklassi, kõrval asus õpetajakorter. Klassituba oli 30 ruutmeetrit suur, osa koolipinke olid kahekohalised. Osa lapsi istus pinkidel pikkade laudade ääres, 5-6 õpilast ühe laua ääres. Klassis õppis 25-30 õpilast. Õppeaineteks olid piiblilugu, katekismus, eesti keel, vene keel, rehendus, ilukiri ja laulmine.

Lydia Kirsipuu nimele käsitsi kirjutatud 1917/18 kooliaasta tunnistusel, kus esimese koolitalve ained hinnatud, on peale varemnimetatute veel hoolsus

ja elukombed. Ka on lisatud, et pidi koolis käima 136 päeva ja koolist ära pole olnud. Tunnistusel on õpetaja ja lapsevanema allkirjad, venekeelne pitsat. Õppimiseks oli üks nn. topeltjooneline ilukirjavihik ja ruuduline matemaatikavihik, kuhu kirjutati algul pliiatsi, hiljem tindiga. Õpikuteks olid "Piiblilood", "Katekismus", rehkendusraamat ja M. Kampmanni "Kooli Lugemiseraamat". Sellest lugemiseraamatust õppisid lapsed kolm aastat. Oli olnud veel ka vene keele raamat. Vene keelele omistati suurt tähtsust. Koolil olid kirikuõpetajate suunitlusele omamoodi traditsioonidki. Tähtsamatel kirikupühadel pidas kirikuõpetaja jutlust, lauldi kirikulaule. Näiteks ülestõusmispüha varahommikul oli tulnud päikesetõusu ajal koolimajja, et seda hommikut tähistada. Praeguseid kooliranitsaid asendasit tookord emade õmmeldud riidest kotid. L. Paabol oli vanast isa ruudulisest pluusist õmmeldud koolikott. Kott oli kahe sangaga. Rõivad olid enamikel, nii tütarlastel kui poistel maavillasest kodukootud riidest. Jõukamate vanemate lapsed (tütarlapsed) kandsid musti põllesid.

Kooli sulgemisel 1919. aastal märgiti, et koolimaja on täiesti kõlbmatu koolitööks, kuna kõrvalhooned puudusid ja ta oli oma elu juba ära elanud. Nagu tabelitest võib lugeda, oli olukord 1885/86 õppeaastal järgmine: 10-17 aastaseid lapsi oli 37, neist iga päev käis koolis 18 ja 1-2 korda nädalas käis koolis 18. Siit järeldub, et ainult 1 ei käinud selleaegsest üldse koolis. Nendest lugeda oskas 28 last, katekismust tundis 26, kirjutada oskas 18, arvutamisega sai hakkama 18 last. Kui neid arve vaadata, siis need ei rõõmustagi meid väga, sest 8.kl. lugemikus L. Andreseni "Aabitsast lugemikuni" on kirjutatud, et juba 18.saj. lõpuks saavutati kohati 70%-line lugemisoskus. Meil on käsil 19.saj. lõpp, kirjutada ja arvutada oskasid vähem kui pooled õpilased, lugeda kolm neljandikku lastest. 1886/87. õppeaasta on rõõmustavam: laste arv 10-17.a. oli 33, neist käis iga päev koolis 21 last, lugeda oskas 31, katekismust tundsid 26

last, kirjutada oskas 18 ja rehkendas samamoodi 18 last. Viimased andmed Näsü kooli õpilaste kohta pärinevad aastast 1889/89, mil laste arv 10-17a. oli 38. Neist käis iga päev koolis 16 last, 1-2 korda nädalas käis 22 last. Lugada oskas 38 õpilast. Kui vaadata lähemalt neid andmeid, siis võib öelda, et sajandi lõpuks jõuti täieliku lugemisoskuse ni noorte hulgas. Eks see olegi ju kõige tähtsam.

Kes olid Näsus õpetajad? Aruandelehtede "Tabelle über Schul- und Haus- Unterricht in der Religion im Kirchspiel für das Jahr 1885-1890" alusel töötas esimese õpetajana Juhan Kala alates 1884.aastast. Arnold Allika andmetel, kes oli teateid kogunud Juhan Kala sugulastelt Leena Kalalt, oli J. Kala õpetaja Näsus üle kolmekümne aasta. J. Kala oli autodidakt, kel endal kooliharidust polnud ja ta vabastati õpetaja ametikohalt sellepärast, et ta ei õpetanud lastele vene keelt.

Järgmiseks õpetajaks oli Jüri Hansar 1901.aastast, kes oli juba ettevalmistatud õpetajaks. Nimelt oli ta lõpetanud Kuuda seminari. Kuuda seminar töötas 1854-1887 Märjamaa kihelkonnas, oli eesti õppekeelega seminar vallakooliõpetajate ettevalmistamiseks. Seal õpetati eesti, saksa ja vene keelt, usuõpetust, aritmeetikat, geomeetria, geograafiat, ajalugu, loodusõpetust, laulmist, ilukirja, joonistamist ja pedagoogikat (ENE, 1972).

1914. aastast alustas oma õpetajaametit nooruke 17-aastane Helene Mägi(Taremaa). Helene Mägi oli energiline ja rõõmsameelne neiu, kes suhtus oma töösse väga püüdlilikult ning pälvis seetõttu nii õpilaste, lastevanemate kui ka kontrollijate kiituse. Ta oli väga musikaalne. Mõnikord käis ta isa, Juhan Mägi, oreli laulu saatmas. Need olid olnud toredad tunnid lastele. Näsus töötanud õpetajatest oli võimalik saada rohkem andmeid Helene Taremaast (Mägi). Ta sündis 23.mai 1897.a. Rägavere vallas ja suri 24.jaan.1970.a. Viru-Jaagupis. Kooliteed alustas Helene Mõdriku koolis. Seal õppis ta kolm talve.

Edasi viis koolitee ministeeriumi kooli, kus õppis kaks aastat. Pärast ministeeriumikooli lõpetamist asuski ta tööle Näsü kooli. 1819.a. kevadel läks Helene Rägavere valda Miila kooliõpetajaks. Miilas olles abiellus ta Julius Taremaaga 3.sept. 1927.a. Kodanlikus Eestis ei lubatud mehel ja naisel mõlemal riigitööl olla. Et õpetaja oli ka riigiametnik, jäi Helene koduseks. Algkooliõpetaja kutsetunnistus anti välja talle 5.dets.1922.a., sest ta oli 8 aastat algkoolis õpetaja kohustusi täitnud ja õppinud edasi 1919-1921.a. Helene Taremaa oli väga nõudlik õpetajana nii enese kui ka õpilaste vastu, armastas täpsust. Koolides, mida ta juhatas, valitses alati eeskujulik kord ja puhtus. Õpilaste õppetarbed ja vihikud olid korralikud, puhtad, käekirjad laitmatud. Ümbruskonnaga sai Helene Taremaa hästi läbi: ta oli perenaisteseltsi juhatuse liige Kahalas, laulis kooris igal pool, kus töötas. Helene ja Julius Taremaa kasvasid üles kolm poega, kes kõik omandasid kõrghariduse.

Kokkuvõtteks peab ütlema, et Näsü vallakool oli eelmise sajandi viimasel ja käesoleva sajandi esimesel veerandil samasugustes tingimustes nagu olid seda teisedki ühe õpetaja kolme klassiga ühekomplektilised koolid. Koole oli tihedalt ja igasse jagus õpilasi. Kooli sulgemisest on möödas 78 aastat, ammu pole enam elavate kirjas õpetajaid, endisi õpilasigi oli raske leida.

2.3. KÜTI KOOL

Näsu külakooli likvideerimise järel asutas Kütiti mõisa paruniproua Carmen Stackelberg (rahvuselt hispaanlane) 1919. aastal erakooli. Kool alustas tööd 10. okt. 1919.a. ja lõpetas töö 22.apr. 1920. Õpilasi oli sügisel 46 ja 31. detsembriks aga 20 poissi ja 20 tüdrukut. Raamatukogu koolil polnud (ORKA).

Kooli ülalpidajaks oli C. Stackelberg ja kool töötas erakoolina (algul 8-klassilisena). Kool asus mõisahoones. Mööbli sai kool endisest Näsu koolist (pingid, orel, arveraamat, kantsel). Osa mööblit soetas kooli asutaja ise (klassitahvel, klassikell, harilikud lauad). Asutaja tegeles väga energiliselt kooli töölerakendamisega ja hiljem kooli abistamisega. Pr. C. Stackelberg ei häbenenud kooli ümbruses luuaga puhtust luua. Kooli juurde asutas mõisaproua ka lasteaia, kuhu võeti lapsi, kelle vanemad mõisas töötasid. Et kool oli erakool, siis töötas koolijuhataja ise välja kooli sisekorraeskirjad ja õppevahendid. Õpetajaks oli Lilly Krüger, kes oli lõpetanud Taubes eragümnaasiumi ja kes oli täiendanud oma teadmisi õpetajate suvekursustel. Ta võis õpetada saksa, eest ja vene keeles. Vallavalitsus ei tahtnud näha oma valla territooriumil erakooli, pealegi mõisaproua poolt asutatud, ja astus samme kooli võtmiseks riiklikku koolivõrku.

Virumaa koolide nimekirjas on märgitud, et Kütiti mõisakool muudeti avalikuks kooliks (ORKA). 1920. aastal kool võetigi riiklikku koolivõrku ja kool alustas tööd kolmeklassilise koolina, kus õpilasi oli 86. Võõrkeeleks oli vene keel. Teiseks õpetajaks tuli Salme Melnik, kes oli aktiivne isetegevuse

juht. Tema algatusel loodi Küti täiskasvanute segakoor. Õppeaasta jooksul korraldati mitmeid pidusid. Nendest sissetulekutest soetati koolile õppevahendeid ja asutati kooli raamatukogu. Suhted lapsevanemate ja üldsusega olid head. 1920.a. oli raamatukogus 24 eestikeelset raamatut. Õpetaja Melnik pühendas liiga palju aega koolivälisele isetegevusele, mille tagajärjel läks ta vastuollu kooli juhatajaga ja koolinõuniku ettepanekul pidi õpetaja Melnik koolist lahkuma. Tema asemele valiti uueks õpetajaks Hilda Vilberg, kes oli lõpetanud Rakvere naisgümnaasiumi.

Õpilaste edasijõudmine koolis oli halb: esimese klassi moodustasid õpilased vanuses 7-14 aastat, teise klassi kuulusid 9-15-aastased, kolmandasse klassi 10-16-aastased ja neljandasse klassi 13-17-aastased. Esimese klassi 22 poisist ja 5 tüdrukust jäid istuma 16 poissi ning järelkatsetele jäeti 3 poissi ja 1 tüdruk. Teise klassi 3 poisist ja 10 tüdrukust jäid istuma 2 poissi ja 6 tüdrukut. Kolmanda klassi 10 poisist ja 5 tüdrukust oli istumajääjaid 5 poissi ning järelkatsetele jäeti 1 poiss ja 1 tüdruk. Neljanda klassi 4 poisist ja 1 tüdrukust jäi istuma ainult 1 poiss (ORKA).

Õpilaste puudumisi esines rohkesti, milles olid süüdi vanemad. Kooli peale vaadati kui tarbetule ajaraiskamisele. Tehti märkusi, et koolides midagi ei õpita, hukka mõisteti ka savist voolimine, paberist voltimine ja joonistamine. Lastel puudusid kooliskäimiseks vajalikud riided ja jalanõud. Lapsed saadeti kooli korratult, sassis juustega, määrdunud riietega, musta pesuga ja paljudel lastel olid täid küljes. 1923/24 õ.-a. toimus õppetöö juba väljatöötatud programmide järgi. Kasutusele võeti üha uusi õpikuid (saksa keeles, geograafias, eesti keeles). Õppetöö kulges õppeaasta vältel normaalselt. Kontakt üldsuse ja lapsevanematega oli hea. Koolipidusid peeti õppeaasta algul ja kevadel. Kool oli ümbruskonnale mõju avaldanud. Arnold Allikalt saadud andmetel on teada, et kooli viiendal aastapäeval 1924/25. õ.-a. tänati kooli

asutajat pr. C. Stackelbergi, kes endisest Näsu küla koolist oli suutnud luua uue valguseküünla, mis on suurt mõju avaldanud ümbruskonnale ja et kultuuriliselt tume metsanurk oli saanud viie aasta jooksul eestlastele võhivõõra hispaanlanna ettevõttel sellest küünlakesest valgust. Pidulikul aktusel tänati C. Stackelbergi lillekorviga koos kõikide lapsevanemate ja seltskonnategelaste osavõtul. Õppetöö jätkus järgmistel aastatel juba paremini, sest pidevalt täiendati õppevahendeid (kaardid, tabelid, pildid). Õppetöö edukusele aitasid kaasa ka koolitöösse suhtumise paranemine. Nagu tolele ajastule loomulik, koondus ka siin kultuuriline isetegevus kooli juurde. Kevadel toimus Viru-Jaagupis piirkondlik õpilaste pidu, millest võttis osa ka Küti kool. Õpilastele muretseti ühine vorm (poistel tumesinine ülikond, tüdrukutel tumesinine kleit valgete paeltega ja tumesinine müts). 1925/26.õ.-a. algatati ettevalmistusi kooli üleviimiseks Kulina mõisahoonesse, kus olid paremad tingimused kooli tööks. Lapsevanemate vastuseisust hoolimata viidi 1926.a. kevadel kool üle Kulinale. Sinna läks üle ka koolijuhataja Lilly Küger. Arhiivist väljakirjutatud ja Arnold Allikalt saadud andmete põhjal on näha, et esimesel aastal oli esimese klassi edasijõudmine väga halb: 28 õpilasest sai edasi ainult 16. Nähtavasti puudusid koolituliijatel eelteadmised. Õpilasi oli klassides ka väga erinevates vanustes. See asjaolu näitab, et oli tekkinud hariduspüüe, sest nii vanalt olid juba lapsed inimese eest töötl väljas.

2.4. KULINA KOOL

Kulina kooli ajaloo uurimisel on abiks olnud arhiivi andmed, E. Vitsuti kodu - uurimistöö, kirjad ja mälestused.

1926.a.Küti kool likvideeriti ja toodi üle Kulina mõisahoonesse. Koolijuhatajaks sai Hans Kuriks, kes kogu energia koolitöö kõrval rakendas kohaliku seltsielu äratamiseks ja pidevaks edasiarendamiseks. Ta oli mitmekülgsete võimetega mees: juhatas laulukoori,orkestreid, näiteringi.Hans Kuriks oli hea organisaator ja oskas näha õigeid tulevikuperspektiive.

Kooli asudes Kulinale toodi siia ümbruskonda värskemad tuult,tervemat õhku.Endised Kulina elanikud, kes harjunud kuulma joodikute nilbeid laule,härmooniku kiunumist, imestasid, kui mõni nädal peale kooli toomist Kulinale need hakkasid vaikima. Endine,igasugusest seltskondlikust arenemisest täiesti võõras nurk lõi tegutsema üsna teisel alal: kolijuhataja H. Kuriksi ettevõttel asutati kohalikest noortest laulukoor ja näitering. Esmakordselt esineti 1926.a. jõulude ajal.Ettekanded võeti vastu suure poolehoiuga.See julgustas noori algajaid isetegevuslasi ja nii esineti aasta jooksul mitmel korral. Võeti osa juba 1927.a.Virumaa laulupeost.Hea ettevõtte pole oma mõju avaldamata jätnud: võõraks on jäänud igasugused kaklused, mis enne noorte seas laialt olid levinud, vaikinud on ka igasugused pöörasused,mis varem Kulinal aset leidsid (Vitsuti, 1986 lk. 2).

Pidude sissetulekud läksid kooli materiaalse baasi tugevdamiseks, juba esimesel aastal osteti laekunud summadest koolile klaver. "Hulgake noori, kes end kooli juurde on kogunud heaks tööks, vaatavad täie rahuldustundega tagasi

esimese aasta tööle ja on väga õnnelik ning tunneb oma vaeva täiesti tasutud olevat," kirjutas A. Kuriks. Ta kirjutas koolikroonikas: "Siiski peab tunnistama, et selle töö juhtimine siin eriliselt raske on. Iseäranis laialdaselt on joovastavate jookide tarvitamine siinsete noorte seas levinud. Isegi nn. äravalitute seas, kes tegelikult laulukoorist ja näitemängust osa võtavad, on mõned alkoholisõbrad, kellega tihti sellepärast kokkupõrkeid on olnud. Tegelaste valik on äärmiselt piiratud. Proovide ja harjutuste vastu ollakse ükskõiksed. See kõik sööb närve ja hävitab tahetejõudu. Kuid suure jõupingutusega ja enda vaeva salgamisega saab ka siin midagi ära teha - on ju see töö iga õpetaja otsekohene kohus, olgugi küll vaba kohus, kuid ta kohustab seda kindlamini täitma igaühete, kes seda vabalt enda täita võtnud."

Isetegevusringidest võtsid osa kohalike külade noored (Kulina, Kūti, Võhu, Nāsu, Arukūla, Ristikūla) ja Kulina Sae - ja jahuveski ning võitööstuse töölised. Kõik ringide proovid toimusid koolimajas, ka peod. Käidi ka väljaspool pidusid andmas (Viru - Jaagupis, Roelas, Kadinās, Muugas, Laekveres). Tihedamad kultuurilised sidemed olid Muugaga, kus töötas koolijuhatajana Hans Kuriksi poeg Viktor Kuriks.

Lavastati nii eesti kui ka välismaa autorite teoseid. Näiteks Konkovsky "Kosjaturg" (1930.a.), Mändmets "Metsavahi majas" (1940), A. Mälk "Taeva palge all", H. Raudsepa "Mikumärdi". Lavastati isegi operette, nagu Diedrichi "Armsam kõigist kodutalu " (1931).

Igal aastal lavastati 4 - 5 näidendit, peale selle olid laulukoori kontserdid. Näiteks 1936-1937 õppeaastal korraldati 8 avalikku pidu, mille sissetulek oli 830 krooni. Seega keskmiselt paari kuuga valmistati ette üks uus eeskava. Iga peo eeskavale järgnes tants. Mängis kohalik orkester. 1933.a. oli orkestris seitse mängijat (viul, trumm, bajaan, mandoliinid). 1936.a. loodud orkester oli

ümbruskonna parim, selles mängisid 11 pillimeest (neli viiulit, trumm, kontrabass, kaks kitarri, kaks puhkpilli - trompet ja tromboon). Korraldati ka temaatilisi õhtuid - loenguid ja valguspiltide näitamist. Laulukoor võttis osa piir- ja maakondlikust ning üldlaulupeost.

1933.a. asutati ÜENÜ. Andmed selle tegevuse kohta puuduvad. On teada, et korraldati spordivõistlusi kooli pargis. Kooli juures oli avatud Kūti valla avaliku raamatukogu osakond, mis oli avatud pühapäeviti.

ORKA andmetel ÜENÜ Kulina osakond asutati 1933.a., mil liikmeid oli 100. 1941. aastal Hans Kuriks mõrvati. See oli suur kaotus kohalikule kultuurielule.

Veera Ranne meenutustest selgub, et näidendid valis ja oli ka näitejuhiks- lavastajaks Kulina algkooli juhataja Hans Kuriks. Osaraamatuid laenutati Rakverest. Vahel sai ainult paar raamatut, siis kirjutas iga osaline oma osa ise välja. Tegelased valis ikka Hans Kuriks. Esinemiseks vajalik muretseti ise koos. Dekoratsioonid meisterdas ja maalis Hans Kuriks ise õhtutundidel, vahel isegi õõsiti. Mõnikord käis tal abis ka poeg Viktor ja tütar Veera. Grimmeerimistarbed muretses samuti Hans Kuriks. Riided ja jalanõud esinemiseks muretses igaüks ise. Laenati üksteiselt ja ka vanematelt inimestelt. Veera Ranne sai Krõõda riided, jalanõud ja tanu Arukülas elanud Penderi-memme käest. Väljasõitudel käidi peamiselt talvel, suvel polnud põllutööde kõrval mahti, sest teenistujaid oli näiteringis vähe - põhiliselt ikkagi talulapsed.

Veera Ranne meenutab: "Sõitsime ikka talust saadud hobustega hulgnisti ühel reel. Väljasõite tegime Paasverre, Muugale, Roelasse, Viru- Jaagupi jne. Mis meist kõigist hiljem on saanud? Sõjamõllus on meid igasse ilmakaarde pillutud. Kontakti pole enam kellegagi. Ühte pean küll ütlema - meie armastasime kõik oma ühist tööd. Olime väga kohusetruud, sõnapidajad ja teise inimesega arvestavad. Veera Ranne meenutab edasi, et kui proov oli määratud, ei puudunud keegi - vaatamata raskele päevatööle või mitmele

kilomeetrile, mis tuli maha käia. Kui sai juba jalgrattaga sõita, siis võtsid poisid tüdrukud jalgrattaraami peale ja sõidutati proovile. Peale näiteringi tegutsesid Kulina algkooli juures veel laulukoor, võimlemisring tütarlastele ja kirjandusring, mida juhatas Arnold Graf. Anti välja ka oma väike ajakiri "Lootus", seda paljundas Arnold Graf. Kõik artiklid ajakirjas olid käsitsi kirjutatud. Kirjutasid need, kel oli kena käekiri. Laulukoori juhatas Hans Kuriks, võimlemisrühma Bakhof (Vaigur). Hiljem juhatasid koori ka õpetaja Koort ja Harald Põiklik. Võhus tegutses ka oma väike spordiring. Spordiring tegutses ka Kulinal. Peeti omavahelisi spordivõistlusi. Spordiplatsiks vajamineva osa andis Ed. Põiklik temale kuuluvast maatükist. Seal oli võrkpalliplats, kaugushüppekast, kurniplats ja muud. Kõik vajamineva muretsesid ja valmistasid noored ise vabadel hetkdel.

Kulina kooli juures tegutses veel orkester, mida juhatas jälle Hans Kuriks. Orkestris mängis Hans Kuriks ja Harald Põiklik viiulil, Landa Hanser klaveril, Osvald Põiklik tromboonil, trummilööjad vaheldusid tihti. Kõik kuulusid ÜENÜ ridadesse. Tüdrukud tikkisid kõigile liikmetele ÜENÜ tunnusmärgid. Märgi värvus oli valge-roheline ja valgel põhjal tikitud rohelisega tähed ÜENÜ. Kulina kultuurielu oli väga vilgas-ei olnud pea ühtegi õhtut nädalas, kus peale koolitöö ei alanud ühe või teise isetegevusringi töö ja kellelgi ei tulnud mõttesse, et selle eest mingit tasu saada. Kõike tehti enda rõõmuks ja ümbruskonna kultuurielu viljelemiseks suure rõõmu ja entusiasmiga. Pidusid peeti Kulina kooli saalis. Juhtus ka peale pidu ebameeldivusi: oli paar-kolm poissi või mehehakatisi, kellele meeldis tüli norida. Ent üldisele mõtlemisviisile ja tegutsemistahtele ei avaldanud need mingit mõju ja likvideeriti üldsuse osavõtul pea alati juba eos. Kulina kooli saalis peeti ka tollel ajal kõik valimiseelsed koosolekud. Seal pörkasid kokku vastaserakondlaste arvamused.

Veera Ranne:" Ühte mäletan väga selgesti. Olin küll väike laps, aga mind erutas see koosolek väga - tundsin isegi pisut hirmu. Vaieldi saalis kõvasti. Äkki hüüdis minu isa Ed. Põiklik üle saali: "Sotsid kotti!" ja nii kummaline kui see ka ei ole, seda võeti sõna-sõnalt. Talumeestel olid kartulikotid kaasas ja nad tõesti hakkasid neid sotsidele pähe toppima. Keegi hüüdis: "Paneme kotti ja viime jökke!". Siis tundsingi hirmu. Hüüdjad olid asunike, riigirentnike ja väikemaapidajate erakonna liikmed. Üldiselt olid valimiseelsed koosolekud väga sõnakad. Iga erakond võitles oma kandidaadi eest. Tehti seda mitte käetõstmise, vaid terava veenva sõna ja teoga. Mäletan õhtuid, mil valimiskampaania eestvedajad istusid minu isakodus koos ja peeti nõu, kuidas ühte või teist veenda, et ta hääletaks nende kandidaadi poolt. Need olid põnevad koosolekud."

Veera Ranne meenutab, et 1936.a. võtsid nad oma võimlemisrühmaga osa Tallinnas korraldatud ülevabariigilisest võimlemise peost. Nende eesvõimlejaks oli Viru Jaagupist pärit Vaike Kalkun- Paduri. Tervituse nendele- maanoortele tõi ka kindral Laidoner. Kõik olid õnnelikud, pidu oli tore, esineti nii kuidas osati ja nii esindati oma väikest Kulina rühma. Kulina vilgas kultuurielu andis noortele eluks palju.

Veera Ranne ütleb: "Olen praegu 80 aastat vana, olen elus palju näinud ja läbi elanud inimene. Kulina andis mulle suhtlemisoskuse, kultuurilembuse, tööarmastuse, teise inimese mõistmise, kohusetunde ja ausalt öelda, kui minus on midagi head, on see pärit just sealt - noorusmaalt- s.o. Kulina!"

Veera ranne on olnud läbi aegade väga teguderohke, temas on jätkunud optimismi edasi viia kultuurhariduslikku tööd Kulinal, ta on olnud nagu särav pärl oma väikeses, kuid armsas kodukohas. Tema elu sai alguse 1917.a. novembris Gatšina linnas. Ta vanemad olid mõlemad läinud tööd otsima Venemaale, kus nad siis ka kohtusid ja abiellusid. Veera sündis perekonda

neljanda lapsena, aga esimese tütrena. Kui Veera leidis aja möödudes isa päevikud, luges ta sealt: "Hurraa!! lõpuks ometi sündis minu perekonda tütarpean revolutsiooni Petrogradis pooleli jätma ja Gatšinasse kiiresti sõitma. Ometi kord hakkavad väimehed ja "suvorovkad" tulema!, meenutab Veera Ranne.

Kulina algkooli lõpetas ta 1932.a.Kuna Veera oli väiksena väga väike ja haiglane, läks ta kooli hiljem kui tema eakaaslased. Koolitee oli ka tema jaoks küllalt pikk, et seda igal hommikul ja õhtul maha käia. Internaati tol korral ju veel polnud- see tuli hiljem.

Peale Veera sündis perre vel kolm last, kokku oli lapsi seitse. Kaks venda surid noorelt: üks rõugetesse, teine difteeriasse. Üles kasvasid lapsed Võhu külas. Talu suurus oli 21 ha, sellest oli põllu all 8 ha. Üldse oli Võhu küla Küti mõisa ääremaa, kust anti asendustalud. Maad olid seal võrdlemisi kehvad-liivased. Enamus oli rabamaa. Põhiline sissetulekust läks maahinna tasumiseks. Võhu külas loodi Masinaühistu, mille koosolekuid peeti sageli Veera isakodus. Masinaühistu vara- vana aurukatel ja viljapeksumasin asusid vanas mõisas, nende naabrite, teiste Põiklike maa-alal. Sinna rehalasse mahtusid mitme pere viljad korraga ja kui rukkihaid olid kuivad, veeti rukkivihud rehalasse. Igale perele anti oma virna kott ja siis läks masindamiseks lahti. Isegi Veerat lubas isa vilja trummlisse sisse panema. Üks hobune vedas suure vaadiga vett, sest oli ju aurukatel. Vett veeti nimelt rabakraavist, sest see pidi katla kivivaba hoidma. Läbi masindatud põhk või õled veeti igale talule koju. See oli küll tore ühistöö, mida tollel ajal üheskoos rõõmsalt tehti. Inimesed olid rõõmsad ja töökad. Teise pere vilja hoiti samuti kui oma, et ei saaks märjaks, ei pudeneks ja et kõik, mis kogutud, saaks täisväärtuslikuks looma- ja inimtoiduks. Veera Ranne mälestustes kajastub veel üks lõik Masinaühistu koosolekult, kus ta isa rääkis teistele, et maailmas

olevat leiutatud üks selline riistapuu, mille ees saab inimene istuda kasvõi oma toas ja näha kas või seda, mida Moskvast tehakse. Veera arvas selle peale, et küll nüüd isa valetab! Ja ei läinudki teab kui kaua aega mööda, kui ta töötas ise Eesti Televisioonis ja meenutas sageli oma isa sõnu sellest pisikesest "kastist," mis näitab kasvõi Moskvat. Küll tahtis Veera peale algkooli lõpetamist edasi õppima minna, aga majanduslikud olud ei lubanud seda. Veeral on hästi meeles, kui nende koju tuli koolijuhataja Hans Kuriks, kes rääkis ta vanematega tema edasiõppimisest ja lubas ka ise aidata nii palju, kui võimalik. Nii Hans Kuriks kui ka tema abikaasa Lidi Kuriks hoidsid Veerat väga.

1934.a. sügisel, kui vanem vend läks tööle ja lubas oma õele õppemaksu raha, mida oli väga vähe, asus Veera õppima Rakvere Linna Naiskutsekoolis.

"Meeldisid mulle mõnedki tunnid - nagu rõivaste ajalugu, moe joonistamine, keeled, isegi raamatupidamine, aga põhiaine - rõivaõmblus - ei meeldinud mitte üks põrm. Siin sai muidugi kohusetunne võidu ja ma ei õppinud ega teinud praktilisi töid ka kõige halvemini. Hea oli see, et sain käia ikka Kulinal näidendiproovidel. Sõitsin bussiga Kulinle, tegime proovi, ööbisin Kuriksite juures ja hommikul sõitsin jälle õigeks ajaks kooli," meenutas Veera Ranne.

Kooli lõpetas Veera Ranne 1937.a. Siis soovitas kooli moejoonistaja õpetaja vastsel lõpetanul edasi minna õppima, et saada moeloojaks. Muidugi ei tulnud see majanduslikust seisukohast kõne allagi. Veeral on imekombel säilinud raamat "Eesti arvudes", mis annetati talle seoses rahvaloendusega Eestis 1934.a., milles ta osales registreerijana. Edasine elu sidus teda Artur Kalaga, kellega ta abiellus 1938.a. Neil oli võrdlemisi jõukas talu. Oli väike külakauplus ja veoauto, millega veeti metsamaterjali. Aasta hiljem koliti elama Ulvi mõisa Virumaal. Mees töötas Ulvi lauavabrikus, aga Veera oli kodune. Ka seal hakkas noor abielunaine energiliselt näitemängu, laulukoori ja muude

ringide tööst osa võtma, abikaasale see ei meeldinud. Nende abielu läks lahku 1940.a. talvel. Veera ei heitnud meelt, ta leidis tööd Rakvere linnas Reineri pudukaupluses, kus ta pidi vananenud moega rõivaid ringi tegema ja neid müüma. Õhtuti nägi ta vaeva masinakirjaga ja käis isetegevusringides näitlemas. Mõni aeg hiljem määrati ta äride usaldusmeheks ja juba varsti sai töökoha Viru Maavalitsuse sotsiaalkindlustuse osakonda arveametnikuna. Hiljem oli isegi inspektor. Kui sõda algas, ta arreteeriti 12.sept. 1941.a. Vanglasse viimise ajal sai Veera jooksu panna. Ta läks Rägavere mõisa Saksa väeosa kokale abiks lootes, et teda seal ei leita.

"See oli 1942.a. sügisel, kui kohtasin Vaeküla lähistel Ferdinand Veiket ja tema rääkis mulle, et Rakveres otsitakse näitlejaid ning olevat päritud minu järgi. Unustades arreteerimishirmu, läksin teatrieksamile, kus võeti vastu viis naist ja seitse meest, naiste hulgas ka mina. Üürisin ühetoalise katusekambri ja olingi teatri teenistuses, mis oli mu suurim rõõm elus," meenutab Veera Ranne. Tööd oli teatris kuhjaga ja siis äkki kutsuti ta Saksa julgeoleku politseisse, kus algas ülekuulamine ja Veera Ranne pidi andma allkirja, et ta linnast ei lahkuks ja et kellelegi midagi ei räägiks. Ülekuulamiselt tuli kohe joosta proovile. Ülekuulajaks oli eesti mees Leo Lina. Nii kestis see kuni 1943.a. augustini, mil Veera Ranne suleti Rakvere vangla viiendasse kambrisse.

"Tol ajal olid õised mahalaskmised juba harvemad kui alguses. Magasime põrandal reas. Kuidas me külmetasime ja kuidas me südamed tagusid hirmust. Kõrvus oli niisugune tunne, et keegi taob meie südametega vastu põrandat. Elada tahtsime tol korral kõik noored inimesed väga. Käisime tööl ja mul meeldis maal töödel käia, sest siis sain vahest märku anda teatri kolleegidele. Nad sõitsid mind sinna vaatama. Minu kirju toimetas teatrisse vangla kantselei töötaja Hulda Zang. Olin talle ääreult tänulik. Teatrile olin ma väga vajalik ja seepärast võttis teater ette kõikvõimalikud vahendid, et mind vabaks saada. Nii

see juhtuski, aga tingimused teatrile olid, et ma ei tohi mängida üheski tükis, kus kasutatakse riigilippe ja tükkides, mis on isamaalised. Tingimused minule ei tohi lahkuda linnast ilma julgeolekule teatamata ja 2 korda ennast ilmutama saksa julgeolekuteenistusele ettenähtud ajal. Olin jälle teatris - olin rahul sellega, mis mul oli."

4. jaan. 1943.a. Virumaa Teataja artiklis kirjutatakse: "Ometi tuleb ka ühte pisiosalist välja tõsta. Üle hulga aja nägime jälle Veera Kalat. Ta mängis Leoniljat Rakvere teatris teistkordsel etendusel "Kalurid" 31. dets. 1943. a. Nägime teda vähe ja kuulsime veelgi vähem, kuid stseen Vytantasega maja ees muutub unustamatuks ainsa tumma neelamise kaudu."

Teatris töötas Veera kuni 1946.a. veebruarini. 1945.a. leidis ta endale elukaaslase Vello Ranne, keda ta tundis juba 1940.a. alates ja kes oli mobiliseeritud 1941.a. Punaarmeesse. 1946.a. asus Veera Ranne tööle Viru Maakondliku Muuseumi direktorina. Muuseumi ju polnud, meenutab asjaosaline ise, seda tuli alles looma hakata. Veera pidi väga palju õppima. Energiat ja usku tal selleks tööks jätkus, sest töö oli tema jaoks huvitav ja kaasahaarav. Edukalt tehtud töö eest sai ta tunnustuseks kultuurharidustöö eesrindlase rinnamärgi ja 2 Ülemnõukogu Presiidiumi aukirja. Veera Ranne oli inimene, kellele oli looduse poolt antud väga lahtised käed erinevates töövaldkondades ja imeline võime jõuda oma töös eesmärgini. Oma erinevatel töökohtadel töötades ei jäänud ta kunagi passiivseks seda tehes, vaid ta pürgis pidevalt edasi ja saavutas alati kõrge hinnangu oma tööle. Heade saavutuste eest töötades direktorina Viru Maakondlikus Muuseumis viidi ta üle Tallinnasse Kultuurhariduslike Asutuste Komiteesse vanem-inspektor-metoodiku ametikohale. Veel enne Tallinnasse kolimist, 1949.a. sündis Veerale tütar Maie Ranne, kes oli suureks rõõmuks ja andis väheke hingetõmbe aega.

Juba olles Tallinnas ja pingsalt tööd tehes, ütles tervis üles. Veera, nagu Veera ikka, püüdis ju endast anda parima, sest tema ei osanud teisiti tööd ettegi kujutada. Ta arvas ennast suutvat palju, väga palju ära teha ilma, et oleks puhanudki vahel. Aga takistuseks sai talle arstide poolt avastatud raskekujuline tuberkuloos. Järgnes Veera elus väga masendav periood. Ta pidi palju viibima haiglates, sanatooriumides ja läbima mitmeid operatsioone. Aasta hiljem, peale Tallinna kolimist, 1951.a. tunnistati Veera Ranne II grupi invaliidiks. Nüüd pidi ta vastu tahtmist kodus istuma, sest arstid teda tööle ei lubanud. Peale pikki pingutusi ja tänu edasipürgivale loomule asus Veera lõpuks siiski 1954.a. tööle EKP KK Vabariikliku Parteikooli komandandi kohale. Seal ta töötas kuni kooli üleviimiseni Kehtnasse 1957.a. Aga endaga võitlev ja väga tööhimuline Veera ei andnud alla, ta läks juba samal aastal tööle Tallinna Televisioonistuudiosse rez. abi kohale. Oma tööd hästi tehes viidi ta juba samal aastal üle rezissöri assistendi kohale ja 1961.a. rezissöri kohale. Televisioonis töötas Veera Ranne kuni oma pensionile minekuni, s.o. 1972.a. Ka televisioonis töötades jõudis ta märkimisväärsete saavutusteni. Veera Rannet on autasustatud korduvalt: mais 1961.a. sai ta Eesti Televisiooni aukirja saatesarja "Kas teate?" aktiivse osavõtu eest. Oma 50. sünnipäeva puhul 1967.a. anti Veerale Eesti TV poolt teinegi aukiri. Tema foto on isegi "Sovetskaja Radio i Televidenie" nr.4 1962.a. lehes, kus teda tunnustati kui tublit rezissöri. Veera Ranne koduses arhiivis on veel 2 Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirja. Need on saadud tehtud töö eest muuseumis 1947.a.

1955.a. alustas ühe tegevust segakoor Uno Taremaa juhatusel. Et Taremaa oli vaimukas koorigaht, tuli koori uusi liikmeid juurde. Paraku läks ta aasta pärast Tallinna Konservatooriumi edasi õppima. Sama aasta suvel käidi Tallinnas skikantselet.

1956-1957.a. juhatas naisansambli õp. Enn Illak. 1957.a. tuli kooli õpetajaks Märt Kõogi, kes jäi pikemaks ajaks juhutama kohalikku muusikakooli. Tema juhtimisel alustasid tööd segakoor ja ansamblid. Tä organisatsioon. La

3. ISETEGEVUSEST PÄRAST 1940. AASTAT KULINAL juhendas Vernar Moor. 1960.a. läks Märt Kõogi Kulinalt Ed. Vilde nim.

Isetegevus saksa okupatsiooni ajal jätkus, kuid tagasihoidlikumalt. Laulukoori juhatas uus koolijuhataja Olga Peterson, samuti ka näiteringi. Rahvatantsu juhendas endiselt L. Vaigur.

Nõukogude võimu taaskehastamisel 1994.a. jätkus isetegevus peaaegu sama aktiivselt kui Hans Kuriks oli selle rajanud. Keskuseks jäi ikkagi koolimaja. Laulukoori juhatas kooli direktor Olga Peterson. Rahvatantsu juhendas Leeni Vaigur kuni oma surmani (1975.a.). Võib öelda, et tema juhendamisel toimus Kulinal pool sajandit rahvatantsu õppimist. 1944-1945.a. tegutses noore õpetaja Ibruse juhendamisel võimlemisring. Samal ajal juhendas näiteringi Kulina Jahu- ja lauatööstuse juhataja Heinrich Meister, kes oli ise enne sõda isetegevuslik näitleja Rakvere teatri juures. Mängiti Tammsaare näidendid "Põrgupõhja uus Vanapagan".

Laulukoor võttis alates 1947.a. osa kõigist vabariiklikest üldlaulupidudest. Korraldati piirkondlikke (Roelas, Rägaveres, Tudus jne.) laulupidusid. 1960.a. rajati Kulinal kooli parki laululava, kus toimus ka kohalik laulupidu. Hiljem toimusid seal ka estraadiõhtud. 1957.a. lahkus Kulinalt Olga Peterson ja laulukoori tegevus soikus. 1945-55.a. tegutses naisansambel õp. Mare Külari juhatusel.

1955.a. alustas taas tegevust segakoor Uno Taremaa juhatusel. Et Taremaa oli võimekas koorijuht, tuli koori uusi liikmeid juurde. Paraku läks ta aasta pärast Tallinna Konservatooriumi edasi õppima. Sama aasta suvel käidi Tallinnas üldlaulupeol.

1956-1957.a. juhatas naisansamblit õp. Enn Illaku. 1957.a. tuli kooli õpetajaks Märt Kongi, kes jäi pikemaks ajaks juhutama kohalikku muusikaelu. Tema juhtimisel alustasid tööd segakoor ja ansamblid. Ta organiseeris ka estraadiorkestri. Koos Roela pillimeestsga tegutses suur puhkpilliorkester, mida juhendas Verner Moor. 1960.a. läks Märt Kongi Kulinalt Ed. Vilde nim. kolhoosi klubijuhatajaks, kuid käis ka Kulinal ringe juhendamas. Tänu temale ühinesid hilem Kulina ja Pajusti segakoorid ja tekkis suur tugevakõlaline koor. Proovid toimusid korda- mööda Kulinal ja Pajustis. Käidi ka ühiselt Saaremaal Sõrve laulukoori 100-ndal juubelil.

Rahvatantsurühmade pillimeheks oli väsimatu isetegevuslane Richard Kask. Ta mängis kannelt. Traditsiooniks oli laulukooride proovidel loo "Jänes põõsas" mängimine proovi lõpul. See andis rahvale hea tuju koju minekuks.

Kulinal teugutses ka näitering, mille juhendajaks oli Leeni Vaigur. Traditsiooniliselt lavastati igal aastal üks pikem näidend või sinna juurde ka lühinäidend. Näidendite autoreiks olid valitud vene klassikud ja meie autorid, näit. A. Liives, M. Talvest, E. Vaigur ja H. Raudsepp. Repertuaar valiti raamatukogudest või siis hoopis Tallinnast Rahvaloomingu Majast. Kostüümid ja parukad aga laenati Rakvere teatrist või Tallinna teatritarvete laenutamise büroost. Mõned näidendid: Fonvisini "Äbarik", Gogoli "Naisevõtt", "Sookollid", E. Vaiguri "Kraavihallid", A. Liivese "Linnud lahkuvad pesast", "Varrud", Soome näidendid Agapetus "Patuoinas" ja "Sinilind". Üht näidendit mängiti tavaliselt mitu korda ja mitmes kohas. Kõige rohkem mängiti "Kraavihalle" - 8 korda. Käidi Kehalas, Kadilas, Roelas, Muugas, Kütis, Laekveres, Veneveres, Kuivajõel, Kaarlis, Essus ja Vergis. Kui analüüsida, mida mängiti, siis olid need peamiselt naljamängud, olgu nad siis nimetatud naljaks, lõbumänguks, jandiks või rahvatükiks. Analüüsinud etendusi paneb imestama asjaolu, et lavastati 34 draamat ja operette: Menningu "Linnulauluke", Lokroy "Tere

hommikust, härra kalamees", D. J. Didrichi "Armasam kõigist kodutalu", G. Micke "Viinamäe Liisi", Grünwaldi ja Steini "Meedi", V. Loni "Lõbus talupoeg" ja V. Tolarski "Haljal aasal". Lavalauludel esineti ka balletiga "Väike imelaps". Ilmselt lavastaja lähtus sellest, et näidendite sisu pidi huvitama rahvast, köitma neid ja kasvatama. Ega nali alati ainult naeruks ole! Nii mängiti H. Raudsepa näidendeid, mida tänapäevalgi nii laval kui ka televisioonis näha saame: "Mikumärdi", "Vedelvorst". Mõlemas komöödias on tegelasteks taluinimesed, kus hinnatakse ausat tööd, laiskust, kergeusklikkust naeru vääristatakse. Ka mängitakse praegugi veel J. Kunderi "Kroonu onu", O. Lutsu "Nukitsameest", A. Kitzbergi "Kauka jumalat" ja "Tuulte pöörises". Viimane on üpris tõsise sisuga näidend, aga probleemid polnud talurahvale võõrad. Viimast näidendit "Sinilind" mängiti 1965. aasta kevadel Kütis. Vaadeldes autoreid selgus, et oli nii eesti kui ka välisautoreid. Rõõm on tõdeda, et juhtival kohal oli A. Kitzberg. Kui kokku lugeda, mitu korda ühte või teist tükki mängiti, siis saame, et mängiti suhteliselt vähe. Kohapeal jätkus rahvast üheks korra ja kaugemal käimisi oli raske korraldada. Nähtavasti oli peamine rõõm ikkagi õppimises ja kooskäimises. Tegelasid oli keskmiselt 10, sealhulgas mehi 6 ja naisi 4. Aastate jooksul oli noori, kes esinesid korduvalt. Paistab, et kõige rohkem mängis näitejuhi abikaasa L. Kuriks, temale järgneb kohe näitejuht H. Kuriks. Imestamisväärt on selle mehe energia: pani kooli käima, õpetas eeskujulikult lapsi, juhatas laulukoori, orkestrit, oli näitejuht ja tagatipuks näitleja ka. Keegi näitlejatest polnud töötu, vaid tegid päeval rasket talutööd. Näitemängu tegemine oli suur kooskäimise rõõm, mis ei lubanud proovidelt puududa ega hilinedagi. Nimekirjast selgub, et põhiosa tegelastest moodustasid talust pärit noored. Kaasa oli haaratud ka ümbruskonna haritlased: õpetajad, võitööstuse rahvas, metsnik ja kindlustuse agent. Osa mõisatöölisi ja veskitöölisi oli Kütist. Et külanõured ja mõisatöölised ei saanud varasemal ajal

külanoores ja mõisatöölised ei saanud varasemal ajal omavahel hästi läbi, eks siis olnud niisugune ühine ettevõtmine ka erinevate noorte liitmine. Peale H. Kuriksi polnud ühtegi lavastajat. Huvitav on teada, et peod toimusid eranditult pühapäevaõhtuti või pühade (lihavõtted, nelipühad, jõulud) ajal, mitte laupäeviti. Nähtavasti laupäeva õhtul tavatses väsinud talumees end saunas vihelda ja koduses ringis olla. Pühapäev oli aga vaba ja sai aegsasti esinemiseks valmistuda. Pühade ajal olid peod teisel pühal, sest esimesel ei sobinud pillerkaaritada. Nagu Veera Rannegi meenutab, toimus isetegevus ikka talvel. Suvel polnud talurahval aega nii tihti koos käia. Suvepäevadele jäid ka spordiüritused. Peale etendusi ja tantsu organiseeriti einelaudu, segakoori laule, sooloettekandeid klaveril, näitusi, õnneratast, kõnesid, kino, laule, võimlemisi, lendavat posti. Piletite hinnad olid vastavalt eeskavale: istekohad 50 senti, pingid 40 senti, seisukohad 20-30 senti. Tavaliselt kestis peoõhtu kella kaheksani õhtul või äärmisel juhul kella kaheni öösel. Kuulutustel oli sageli märkus: algus täpne.

1960.a. valmis Kūti mõisahoones suure lavaga saal. Kūti sovhoosis hakkas tööle a/ü klubi ja kultuuriline isetegevus kandus sinna üle.

Maal hakkas levima uus etlemise vorm, s. o. estrada. Kūti sovhoosi tegutsemise ajal oli isetegevuse hingeks sovhoosi direktor Ergo Soosalu, kes ise laulis, tantsis ja mängis. Teiseks organisaatoriks oli Kulina veski juhataja Jaan Kiilaspea. Ta oli ühtlasi ka segakoori vanem ja mõttespordist osavõtja. Isetegevusringe juhendasid põhiliselt kohalike koolide õpetajad. Seda tööd tehti ühiskondlikus korras ja tasuta. Need inimesed olid oma ala entusiastid. Pidudel tantsiti peamiselt valssi, foksi, tangot ja reinlendrit. Levinud olid ju sõjaeelsel perioodil laulude ja tantsudega ringmängud. Tegutsesid nii mees- kui naisansambel. Valmistati ette soliste ja tegutses puhkpilliorkester. 60. aastatel korraldati palju pidusid kohalikus Kūti klubis ja mujal. Peokava koosnes

kontsert- segakavast ja sellele järgnes alati tants oma instrumentaalansambli saatel. Sega- rahvatantsurühm osales samuti rajooni- ja vabariiklikel tantsu- laulupidudel.

60. aastate ilusamaks ringiks oli lastering, juhendajaks Helmi Riives (Küti söökla juhataja). Ringis olid Küti eelkooliealised lapsed, hiljem ka koolilapsed. H.Riives oskas lastele teatraliseeritud kavasid (tants ja laul). Põhiliselt valmistas ta ise, vahel ka vanemate abiga, ilusaid kostüüme lastele. Ring lagunes Riiveste ära kolimisel Kütist.

Kõik ringid olid elujõulised ja tegutsesid sisemise hoo ja õhinaga.

Arnold Allika meenutustest võib kirja panna ühe meeldejääva ürituse, mis toimus Kulina koolimajas. See oli vana-aasta õhtu pidu, millest võtsid osa Küti sovhoosi, Võitööstuse, Jahu- ja saeveski ning kooli töötajad. Oli nn. laudadega pidu (4-6 liikmelised laudkonnad). Saal oli kaunilt dekoreeritud. Laudkondade vahel toimus viktoriin, lauldi ühislaule, olid huvitavad estraadi-ettekanded, organiseeriti rahvuslikke ja seltskondlikke mänge. Enne jõuluvana tulekut valati õnne. Kogu õhtu mängis tantsuks kohalik estraadiorkester. Tantsude ja mängude vahele puistati rohkesti huumorit. Sellest peost kõnelesid inimesed kaua aega tagantjärele. Puuduvad andmed Kulinal korraldatud loteriide ja einelaudade korraldamisest. Samuti ei ole ka andmeid käsitöönäituste kohta. Aga igal juhul arendas ringide tegevus inimeste vaimseid võimeid ja arendas nende silmaringi. Ringide tegevus külades oli üheks meeldivaks vaba aja veetmise vormiks ning info saamise ja vahendamise kohaks. Ühiskond muutus üha kasvatatumaks. Laienes inimeste silmaring, mis oli vajalikuks oma talu- kodu majapidamisel ja olme parandamiseks. Äkitselt, 1965.a. lakkas näiteringi tegevus. Põhjuseks olid kutseliste teatrite väljasõidud kohalikesse klubidesse (Küti, Ed. Vilde, Roela). Publikut ei huvitanud enam

madalatasemeline isetegevuslaste esinemine ja teiseks põhjuseks oli televisiooni levik.

Sportliku tegevuse kohta võib öelda nii palju, et sõjaeelsel perioodil juhtis sportlikku tegevust ÜENÜ organisatsioon. Kulina kooli pargis peeti võrkpalli ja kergejõustiku võistlusi. Paremaks võistlejaks tunnistati kergejõustiklane Aleksander Laansalu. Aga sõjajärgsel perioodil 1946-47.a. toimusid juba piirkondlikud võistlused kergejõustikus ja võrkpallis (Roela, Rägavere, Mädaapea, Karitsa). Võistlusi organiseeris A. Allik ja mõne aja pärast sportlik tegevus soikus. 1956.a. tõstis spordielu jälle jalule värskest EPA-st tulnud loomaarst Endel Tikop. Ta oli eelnevalt tegelenud tõstesportlasega. Nüüd hakkas ta organiseerima Kulina koolimajas tõstesportlaste gruppi ja korraldas treeninguid. Tema lahkumisel tegevus soikus. Mõni aasta hiljem 1963-67.a. juhtis tõstesporti järjekordne EPA-st tulnud loomaarst Helmet Sarapuu. Treeninguid ja võistlusi organiseeris ta koos teise aktiivse tõstesportlasega Sulev Mooriga. Ja juba hakatigi Kūti sovhoosi klubis korraldama rajooni meistrivõistlusi tõstmises. Kohapealsetest sportlastest võistlesid Sulev Moor, Helmet Sarapuu, Heino Junolainen, Aleksander Laansalu, Jaak Spelman ja Ernst Puus. Tõstesporti edu jäi peagi soiku, kuna H. Sarapuu lahkus Kūtist. Peale tõstesporti oli Kulinal levinud ka lauatenise ja koroonamäng. Pidevalt käisid neid mängu mängimas kohaliku võitõõstuse töötajad koos kooliõpetajatega. Lauatennist mängiti põhiliselt koolimajas, aga koroonat võitõõstuse puhkenurgas. Kui Kūti sovhoos liideti Vinni NST-ga, elavnes jällegi sporditöö, sest Vinnis hakati korraldama osakondade vahelisi võistlusi. Iga osakond pani välja juba oma võistkonnad (male, kabe, koroon, lauatenis, võrkpall). Peab siinkohal ära märkima, et Kūtil oli kabes tugev võistkond, kes võistles kindla esikoha pärast. Võrkpalli treeningud toimusid Vinni avaras spordihoones. Parimaks mängijaks tunnistati tõstesportlane Sulev Moor.

majandite liitmised, millega kaasnes keskuste kadumine, elanikkonna vähenemine, inimeste äraolimine, ääremaa- ja alaväärsustunde tekkimine, "vana kaadri" vananemine, juhendajate puudumine.

KOKKUVÕTE

Tööd selgub, kuidas arenes loomariistade ja küi vaevavalt õppisid lapsed osalema seaduste kirjutamises ning arvutamises. Tööd antakse ülevaade ka seadusloomamisest, mis hõlmas õhikongas nii kesk- kui ka kõrget. Tööd on pöördunud välja tuua seadusloomise olulist kohti, kultuuriliseid tegevusi osalevatest küladest. Kõikide kujundavate jõudude seas on muusika-, karkusseltsid kui ka haridusseltsid. Arvestades õhikongas, et need ei ole talu majanduslikult kahjulik. On näha, et seaduste tegevus suurendas põhiliselt nende valdkondadele, kus riigi osalus oli väga väike. Vaadeldes seaduste osalevaid valdkondadele, saab hea ülevaate seaduste organisatsioonide kohta. Seadusloomise õhikongas on vahel vahel, et teostada huvide osamärke. Tõukajate seadusloomise oli aja nõustest tekkimise õhikongas vajadus. Hariduses nähti seadusloomise osalevaid aastast 1880-1890. aastast loomisega Eesti, peamiselt aga maakondades, seaduste osalevate loomisega. Lühidalt peetakse 1880. aastate teisel poolel, mil tsarsvalitsuses mingeid õhikongaspoliitikat. Et aga inimestel poliitilise eneseteaduse võimetus puudus, kontseptsioonid seaduste osalevate loomisega. Materjale kogudes ja uurides selgus, et seaduste loomisega oli võimalikku teha üldise majandusliku osalevate loomisega. See ühendas ka seaduste tulemusliku tegevuse. Seaduste loomisega kujundati seaduste osalevate loomisega, inimesed naiselised ja juha 19. sajandi teisel poolel oli alguse saanud seaduste loomisega loomisega seaduste osalevate loomisega kujundati seaduste loomisega. Enamasti loomisega hakkasid tekkima peale 1905. a. revolutsiooni. Ole meid seaduste loomisega.

KOKKUVÕTE

Töös selgub, kuidas arenes lugemisoskus ja kui vaevaliselt õppisid lapsed eelmisel sajandil kirjutama ning arvutama. Töös antakse ülevaade ka seltsiliikumisest, mis hõlmas ühiskonna nii kesk- kui ka kõrgkihte. Töös on püütud välja tuua seltsiliikumise olulist kohta, kultuurharidusliku tegevuse osatähtsust külades. Külaelu kujundavaks jõuks said nii muusika-, karskusseltsid kui ka haridusseltsid. Arenev ühistegevus aitas eesti talu majanduslikult jalule. On näha, et seltside tegevus suundus põhiliselt nendele valdkondadele, kus riigi osalus oli väga väike. Vaadeldes seltse eraldi valdkondadena, saab hea ülevaate seltside organisatoorsest küljest. Seltsidesse ühineti oma vabal valikul, et teostada huvide eesmärgi. Tõukejõuks seltsiliikumises oli aja nõuetest tekkinud ühiskondlik vajadus. Hariduses nähti sotsiaalset edasijõudmist. 1880-1890. aastail levis üle Eesti, peamiselt aga maakohtades, seltside asutamise laine. Lühidalt peatutakse 1880. aastate teisel poolel, mil tsaarivalitsuses mindi üle venestuspoliitikale. Et aga inimestel poliitilise eneseavalduse võimalus puudus, kontsentreerus eesti avalikkus sellel ajal kultuuripüüdele. Materjale kogudes ja uurides selgus üha enam, et seltsiliikumine sai võimalikuks tänu üldisele majanduslikule edenemisele. See tingis ka seltside tulemusliku tegevuse. Seltside baasil kujunesid eestlaste esimesed ametiühingud, esimesed naisseltsid ja juba 19. sajandi teisel poolel oli alguse saanud teaduslike ühenduste loomine eestlaste seas. Massiliikumiseks kujunes emakeelse hariduse taotlemine. Emakeelsed koolid hakkasidki tekkima peale 1905. a. revolutsiooni. Üle maa hakati asutama haridusseltse.

Kokkuvõtteks haridusseltside tööle võib öelda, et seltsid olid eestlaste jaoks peamiseks külaelu kujundavaks jõuks. Töös tuuakse lühike tagasivaade kultuurhariduslikust tegevusest, mis oli kirjaoskamatus kaotamise seisukohalt väga oluline. Juttu on ka õppetegevusest ja seda mõjutavatest teguritest. Nähtub, kui oluline roll on ikkagi õppetegevusel kultuurhariduslikus edasiarenemises. Tagasi vaadates elule ja olule, mis 18. sajandil talupoega ümbritsesid, näeme, kui väga vajas inimene koolitarkust. Mis sellest, et vahel sai nii mõnigi koolipoiss lohakuse ja sõnakuulmatuse eest õpetaja käest rielda, nurgas seista, oli siiski lugemaõppimine, kirjutamine ja rehkendamine hariduse omandamise üks tähtsamaid komponente. Peale esimese kooliraamatu ilmumist näeme, kuidas hakkas lastes tekkima huvi lugemise vastu, sest tasapisi suunati last raamatu juurde neid ette lugedes pühapäeva pärastlõunal andekama talumehe suuremas talukambris. Meie esivanemad ei ole kergelt omandanud kooliharidust. Olud ja võimalused ei olnud just parimad. Sellele vaatamata astuti aastast aastasse sammukeste haaval edasi õppetööd üha täiendavas suunas. Peale õppetöö pöörami tähelepanu ka kultuurielule. Elavnes isetegevustöö nii koolides kui külates. Uurimuses ongi põhirõhk kultuurialasel tegevusel, mis jaotub nelja kooli - Aruküla, Näsu, Küti ja Kulina- vahel. Nende nelja kooli kultuuriarengu uurimisel on põhinetud nii arhiivimaterjalidel kui ka äranimetatud piirkonnas elanud inimeste mälestustel.

Nii mõnegi isetegevuslase tahtejõu ja sihikindluse juures paneb imestama tõsiasi, kui palju jõuti ühes väikeses külakeses kaasata inimesi aktiivsesse kultuuriellu. Olla korraga koolis nii tarkuse jagajaks lastele kui ka kultuuripisiku süstijaks külaelanikele. Olles kõvutanud töös nelja kooli, näeme, et õppetöö kõrval oli sama tähtsal kohal laste ja lapsevanemate kaasamine isetegevusse. See töö pakkus rõõmu kõigile. Tekib väike kadedusepiisk uurides tolleaegset külaelu, et kool, lapsevanemad ja külarahvas moodustasid ühtse

terviku. Kooli ja lastevanemate suhe oli väga tihe, mida me tänapäeva koolide juures taga igatseme ja lausa haruldaseks peame. Muidugi oli see tingitud ka külarahva vähesest arvukusest.

Antud töö kirjutamine andis autorile kogemuse tööks arhiivis arhiivimaterjalidega. Kirjutamisel puututi kokku inimestega, kes tundsid heameelt, et kunagine tegevus kirjapanekut leiab.

Meie esivanemate haridustee arenemine väärrib uurimist. Ehk annab see meile rohkem aega vaadata endasse ja leida, otsida üles see iva, mis on meis peidus ning mis ei paista välja tänapäeva elu kiires rütmis. Usun, et uurimus ei ole ainult autori tarkuse varasalve rikastamine, vaid et see annab teadmisi ja ainet edasimõtlemiseks initsiatiivikatele inimestele, kelles on isetegemise lusti.

Rakvere Koduloomuuseum RM 4228 ar 1 kuni RM 4228 ar 96

Viru- Jaagupi kiriku protokoll, 1856.a.

Vaasmaa, A. isiklik arhiiv

Intervjuud

A. Allik : Autori intervjuu. Üleskirjutus, Rakvere, 1997.

V. Ranna : Autori intervjuu, Üleskirjutus, Viru- Jaagupi, 1996.

H. Rohtsalu : Autori intervjuu. Üleskirjutus, Rakvere, 1997.

Kirjandus

Andresen, L. 1985. Eesti kooli vanem ajalugu. Tln: Valgus.

KASUTATUD KIRJANDUS

Arhiiviallikad

ORKA f 3138, 1935-1936, nim 1, s 2596

ORKA f 3138, nim 1, s 1445

ORKA f 3138, nim 1, t 1399

ORKA f 3138, nim 1, sü 1

Rakvere Koduloomuuseum RM 4228 ar 1 kuni RM 4228 ar 96

Viru- Jaagupi kiriku protokoll, 1856.a.

Vaasmaa, A. isiklik arhiiv

Intervjuud

A. Allik : Autori intervjuu. Üleskirjutus. Rakvere, 1997.

V. Ranne : Autori intervjuu. Üleskirjutus. Viru- Jaagupi, 1996.

H. Rohtsalu : Autori intervjuu. Üleskirjutus. Rakvere, 1997.

Kirjandus

Andresen, L. 1985. Eesti kooli vanem ajalugu. Tln: Valgus.

Andresen, L. 1974. Eesti rahvakoolid 19. sajandil. Tln: Valgus.

Eesti kooli ajalugu. 1989. Tln: Valgus.

ENE. 1972 4.kd. Tln.

Jansen, E.; Arukaevu, J. 1995. Seltsid ja ühiskonna muutumine. Tartu-Tln.

Кару, Э. 1988. Сельские культурно- просветительные общества в
Эстонии в конце XIX – начале XX вв. Таллин.

Konverents. Seltsiliikumine Eestis: eilsest tänaseni 29.-30.jaanuar. 1993. Tln.

Vitsut, E. 1986. Kodu-uurimistö. Kulina kool.

*Kulina koolikoor 1987 a.
Esimene kord H. Kivike*

11'
Lulima laulukoor 1927. a.
Esimees keskel H. Kuriks.

Lulima orkester 1933. a.

Kulina laulukoor sõidul
V-Maajasse 1932.a. Ees keskel
H. Kiviks.

Kulina orkester 1933.a.

ÜENI Lülina esakonna liikmeid 1938.a.

I rida: O. Põiklik, A. Uueni, Matskents, A. Talu,
H. Kuriks

II rida: J. Lugas, R. Maasi, R. Põldme, J. Aeljärv,
A. Rohne, K. Lupp, H. Meibauer

Lülina orkester: I rida: H. Kuriks, Auliste,
V. Põiklik, E. Kaarn, E. Saarn, H. Vaiguer,
II rida: O. Põiklik, A. Kaarn, F. Randma,
F. Salamets, A. Toome

64
72

↑

„Enne kukke ja
koitu“ Rakvere
Teatris. Veera Kala
ja H. Metris, a. 1942-46

„Saaremaa
onupoeg“
Veera Kala ja
Paul Ruubel
1942-1945

1946.a

Edgar Valla

"Elu aakits"
 Rakvere
 Teatris "
 Veera Kala
 ja Jülo
 Talpsepp
 1942-46.

"Platon krets" Vasakult: Ellen Grünfeld,
 Ed. Turkan, Veera Kala-Ranne, Edgar Välter
 1946.a

Neera Ranne
1950a.

Neera Ranne
1988. a.

67
38

1950. a. 3. reas vasakul juh. J. Taremaa,
2. reas paremalt l. op. H. Taremaa.

1950. a. H. ja J. Taremaa.